

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

🔓 Açık Erişim | Open Access

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Süreli Yayınlarda Masonluk

Freemasonry in Periodicals from the Constitutional Era to the Early Years of the Republic

Esra Türe¹

¹ Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Amasya, Türkiye

Öz

Masonluk yüzyıllardır toplumun ilgisini çeken ve birçok tartışmayı da beraberinde getiren konulardan biridir. 1700'lü yıllardan itibaren Osmanlı topraklarında mason localarının kurulduğu kabul edilmektedir. 1800'lü yıllarda basın hayatının gelişmeye başlamasıyla masonluk konusu özellikle süreli yayınlarda yer almaya başlamıştır. Çalışmanın konusu Birinci Meşrutiyet Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilk yıllarına süreli yayınlarda masonluğun ne şekilde ele alındığı ve tartışmaların hangi eksenlerde yoğunlaştığıdır. Çalışmanın ana kaynaklarını, süreli yayınlar arasında ağırlıklı olarak *Sabah*, *Volkan*, *Şehrah*, *Tanin*, *Cumhuriyet* gazeteleri; *Mecmua-i Ebuzziya*, *Sebilürreşad* ve *Sırat-ı Müstakim* dergileri oluşturmaktadır. Bunlarla birlikte çeşitli süreli yayınlar ve araştırma eserler de kaynak olarak kullanılmıştır. Süreli yayınlar içerisinde *Sabah*, *Mecmua-i Ebuzziya*, *Tanin* ve *Cumhuriyet*'te masonluk konusuna daha olumlu yaklaşırlarken; *Volkan*, *Şehrah*, *Sebilürreşad*, *Sırat-ı Müstakim*'de şiddetli bir mason aleyhtarlığı dikkat çekmiştir. Masonluk aleyhindeki yayınlarda ileri sürülen iddialar arasında özellikle masonluğun din ve İslam karşıtı olduğu, İttihatçıların masonlardan oluştuğu, Osmanlı'daki ve dünyadaki ihtilallerin tertipçilerinin masonlar olduğu, masonların Filistin'de Yahudi devleti kurulmasına hizmet ettikleri yer almıştır. Masonluğa olumlu yaklaşan yayınlarda ise masonluk genellikle insanlığa hizmet eden, hayır işleriyle uğraşan bir yardımlaşma cemiyeti ekseninde ele alınmış ve İttihatçılara yöneltilen masonluk iddiaları İttihatçıları gözden düşürmek için ortaya atılan bir iftira olarak değerlendirilmiştir. Bu iddialar ve savunmalar karşısında verilen tepkiler çalışmada detaylı olarak ele alınmıştır.

Abstract

Freemasonry has been a subject that has captivated public attention and provoked numerous debates for centuries. It is acknowledged that Masonic lodges were established within Ottoman territories starting in the 1700s. With the development of the press in the 1800s, the subject of Freemasonry began to feature prominently, particularly in periodicals. The focus of this study is how Freemasonry was addressed in periodicals from the First Constitutional Period to the early years of the Republic, and the primary axes upon which these debates were concentrated. The main sources of this study consist predominantly of periodicals, specifically the newspapers *Sabah*, *Volkan*, *Şehrah*, *Tanin*, and *Cumhuriyet*, alongside the journals *Mecmua-i Ebuzziya*, *Sebilürreşad*, and *Sırat-ı Müstakim*. In addition to these, various other periodicals and secondary research works were utilized as supplementary sources. Among the examined periodicals, while publications such as *Sabah*, *Mecmua-i Ebuzziya*, *Tanin*, and *Cumhuriyet* adopted a more positive approach toward Freemasonry, a fierce anti-Masonic sentiment was notably prevalent in *Volkan*, *Şehrah*, *Sebilürreşad*, and *Sırat-ı Müstakim*. The allegations advanced in the anti-Masonic publications primarily asserted that Freemasonry was fundamentally anti-religion and anti-Islam, that the Unionists were comprised of Freemasons, that Freemasons were the masterminds behind revolutions both within the Ottoman Empire and globally, and that they served the establishment of a Jewish state in Palestine. Conversely, publications with a favorable view generally portrayed Freemasonry as a benevolent mutual aid society dedicated to serving humanity and engaging in charitable endeavors; furthermore, they evaluated the Masonic allegations directed at

“ Atıf | Citation: Türe, Esra. "Freemasonry in Periodicals from the Constitutional Era to the Early Years of the Republic." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 49 (2026): 1-22. <https://doi.org/10.26650/YTA2026-1639350>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2026. Türe, E.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Esra Türe esra.ture@amasya.edu.tr

the Unionists as baseless slander intended to discredit them. The varied reactions to these allegations and subsequent defenses are examined in detail within this study.

Anahtar Kelimeler

Farmason • Osmanlı Basını ve Masonluk • Masonluk Algısı • Meşrutiyet ve Masonluk • İttihatçılar ve Masonluk

Keywords

Freemasonry • Ottoman Press and Freemasonry • Perception of Freemasonry • Constitutional Monarchy and Freemasonry • Unionists and Freemasonry

Extended Summary

The focus of this study is how Freemasonry was addressed in periodicals from the First Constitutional Era to the Early Republican Period, and the primary axes upon which these discussions were concentrated. Freemasonry, which has captivated public attention for centuries and remained a persistent subject of curiosity, was frequently debated in the public sphere during the constitutional years, particularly regarding whether it possessed a political dimension. The allegations advanced primarily asserted that Freemasonry was fundamentally anti-religion and anti-Islam, that the Unionists were comprised of Freemasons, that Freemasons were the masterminds behind revolutions both within the Ottoman Empire and globally, and that they served the establishment of a Jewish state in Palestine. Conversely, others regarded Freemasonry as a benevolent mutual aid society dedicated to serving humanity, evaluating the Masonic allegations directed at the Unionists as baseless slander intended to discredit them. The varied reactions to these allegations and subsequent defenses are examined in detail within this study.

The primary sources of the study predominantly consist of the newspapers *Sabah*, *Volkan*, *Şehrah*, *Tanin*, and *Cumhuriyet*, alongside the journals *Mecmua-i Ebuzziya*, *Sebilürreşad*, and *Sırat-ı Müstakim*. In addition to these, various other periodicals and secondary research works were utilized as supplementary sources. Among these publications, *Sabah*, *Mecmua-i Ebuzziya*, *Tanin*, and *Cumhuriyet* adopted a more favorable approach toward Freemasonry, whereas *Volkan*, *Şehrah*, *Sebilürreşad*, and *Sırat-ı Müstakim* exhibited fierce anti-Masonic sentiment. Given that the terms *farmason* and *franmason* were extensively utilized in the analyzed sources, these specific terms were preferred throughout this study over the generic term *mason*. Although the research identified relatively few publications regarding Freemasonry during the First Constitutional Period, the examined texts attempted to define the concept, revealing that Freemasons were indeed active within Ottoman territories; furthermore, it was established that the Unionist organ *Şura-yı Ümmet* openly praised Masonic activities. The Second Constitutional Period witnessed considerable development in the press, concurrent with more intensive debates regarding Freemasonry. Notably, in 1909, reports indicating that Turkish Freemasons had convened at the residence of Müşir Fuad Pasha and reached an agreement to inaugurate a Masonic lodge in Istanbul elicited strong reactions from the opposition press. Allegations that the Minister of Justice, alongside numerous members of the Parliament, attended this meeting provided a foundational argument for the opposition to expose the purported relationship between Freemasons and the Unionists. Furthermore, various publications publicly identified several figures in power and within the Parliament who were alleged to be Freemasons. Among these figures, Minister of the Interior Talat Bey, Minister of Finance Cavid Bey, and most notably, SheikhuIslam Musa Kazım Efendi stood out. Given that the debates during this era were predominantly rooted in the discourse characterizing Freemasonry as anti-religion and anti-Islam, it was inevitable that the implication of a figure holding the esteemed office of SheikhuIslam in Masonic allegations became one of the issues that provoked the fiercest reaction from the conservative press. Conversely, within the segment of the press that approached Freemasonry favorably, it was generally recognized as a mutual aid society, and the accusations against Minister of the Interior Talat Bey and the Unionists were dismissed as slander aimed at undermining their credibility. Ebuzziya Tevfik, the proprietor and primary writer of *Mecmua-i Ebuzziya*, was particularly vocal in defending Freemasonry, frequently highlighting the presence of prominent Ottoman statesmen within certain Masonic lodges. However, his perspectives on Freemasonry subsequently underwent a transformation. During the Second Constitutional Period, Freemasonry increasingly came to the forefront intertwined with allegations that it actively served the objective of establishing a Jewish state in Palestine, an Ottoman territory. Consequently, even Ebuzziya, previously one of its most ardent defenders, became inclined to believe that Freemasons were serving Jewish interests. Confronted with these escalating allegations, the Committee of Union and Progress publicly declared its rejection of the accusations, officially categorizing Freemasonry as a *cemiyet-i hafiye* (secret society); simultaneously, SheikhuIslam Musa Kazım Efendi, without explicitly mentioning Freemasonry, announced

his unequivocal rejection of any sects or professions contrary to the religion of Islam. In the period extending into the Early Republican Period, the utilization of the concept of Freemasonry in literary works garnered notable attention. Considering that literary works are inherently nourished by the society from which they emerge, the deployment of the Masonic concept to articulate specific ideas or events within these texts can be interpreted as a direct reflection of its colloquial usage. It was observed that the term Freemasonry was variously employed as an argument to evoke mystery, occasionally as a form of profanity, and at times as an instrument to stigmatize progressive individuals.

Giriş

Fransızca “duvar ustası” anlamındaki “maçon” dan gelen mason kelimesi farmason veya franmason (franc-maçoniere: serbest duvarcı) kelimeleri ile aynı anlamda kullanılmaktadır.¹ Masonluğun oluşumuna dair efsaneler arasında en çok Süleyman Mabedi ve Hiram’a,² Tamplier Şövalyeleri’ne³, Ahilik teşkilatına⁴ atıfta bulunmaktadır. Uzun bir geçmişe sahip masonluğun nihayetinde 1813 yılında İngiltere Büyük Locası’nın kurulmasıyla evrensel hale geldiği kabul edilmektedir.⁵

Masonlar, masonluğun bütün okulların ve mesleklerin de üzerinde felsefi bir öğreti ve insan hayatının her döneminde rehber olacak bir eğitim kurumu olduğuna inanmaktadırlar.⁶ Masonlar amaçlarını, insanın acı ve üzüntülerini sona erdirmek, maddi çıkarlara yönelen bireyleri manevi idealler etrafında birleştirmek, milliyet duygularını zedelemeyen insanlar arasında kardeşlik ve dayanışma ruhunu geliştirmek ve cehaletle mücadele etmek olarak dile getirmektedirler.⁷ Mason olmayan kişilerin eleştirisi ise masonluğun dinsiz bir teşekkül olduğu yönünde yoğunlaşmaktadır.⁸ Türkiye Büyük Locası Localar Genel Tüzüğü’nde bir kişinin mason olma sürecine detaylı bir şekilde yer verilmektedir.⁹ Tüzükte anlatılan ritüeller, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte mason karşıtları tarafından her zaman eleştirilmiştir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar olan döneme bakıldığında, masonluk konusu ele alınırken geleneksel örgütlerden olan Bektaşilik ile ilişkisi de değerlendirilmektedir. Avrupa’da reform hareketinde masonluğun oynadığı rolün benzerini Bektaşiliğin de Yeniçeri Ocağı üzerinde elde ettiği nüfuz ile Osmanlı Devleti’nde oynadığı belirtilmektedir.¹⁰ Buna karşılık, masonluğun da çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti’nde etkinlik gösterebilmek için Bektaşilikten istifade etmiş olabileceği düşünülmektedir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti’nde 19.yy’da Batı kökenli ve Batılı ülkelerin sermayeleri arasındaki rekabete sahne olan ve millî adlar alan mason örgütleri kurulmuştur. Bunun sonucunda, sermaye gruplarına bağlı olarak Osmanlı Devleti’nde ilk mason locasının İstanbul’da Galata Perşembe Pazarı’nda kurulduğu ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti üzerinde siyasi amaçları olan çeşitli sermaye gruplarının rekabeti arttıkça farklı çıkarları temsil eden locaların sayısı da artmıştır. Tanzimat Dönemi’nde dernek kurma hakkı sadece “örfi” olarak izne bağlıydı. Mason örgütü de meşruluğunu “kapitülasyonlar” ile kazanmış ve “Batı kökenli örfi hukuk” içerisinde yer almıştır. 1876 Anayasası’na bakıldığında yine dernekler için kanuni bir hüküm görülmemektedir. Bu dönemde hükümetten izin alarak kurulan derneklerin yanı sıra gizli kurulan siyasi derneklerin sayısı artmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki de masonluk ve Carbonari örgütünü örnek olarak kurulan siyasi cemiyetlerden biridir. 1909 yılında Cemiyetler Kanunu’nun çıkarılmasıyla Osmanlı Devleti’nde dernekler ilk kez kanuni dayanağa sahip olmuştur.¹¹

¹Azmi Özcan, “Masonluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 95.

²İlhami Soysal, *Dünyada ve Türkiye’de Masonluk ve Masonlar*, Der Yayınları, İstanbul, 1988, s. 103, 104.

³Paul Naudon, *Tarihte ve Günümüzde Masonluk*, 3. Baskı, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1990, s. 22, 23.

⁴İlhami Soysal, *Dünyada ve Türkiye’de...*, s. 151-154.

⁵Bahri Ercan, *Çınar Yaprakları*, Çınar Muhterem Locası, Ankara, 2003, s. 58.; Ayrıca masonluk ve tarihsel kökenleri konusunda sayılı akademik çalışmalar arasında bulunan şu çalışmaya bkz.: Enver Emre Öcal, “Mason Kaynaklarına Göre Cumhuriyet Döneminde Türkiye Masonlarının Yaşadığı Fesih ve Bölünme Hadiseleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 46, 2024.

⁶Muhiddin Osman, “Masonluğumuzun Ülküsüyle Cumhuriyet Hükümetimizin Umdelerinin Uygunluğu”, *Büyük Şark Dergisi*, S. 12, Eylül - Teşrinievvel 1933, s. 6, 7.

⁷K.N., “Milliyet ve İnsaniyet”, *Büyük Şark Dergisi*, S. 3, Haziran 1931, s. 4.

⁸Cevat Rifat Atilhan, *Kendi Vesikalarına Göre Masonluk Nedir?* 3. Baskı, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul, 1964, s. 19.

⁹*Türkiye Büyük Locası Localar Genel Tüzüğü*, Yemlik Basımevi, İstanbul, 1972.

¹⁰Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, çev. Hacasan Yüncü, Kayihan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 140.

¹¹Hüseyin Hatemi, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 199-202.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreci ele alan çeşitli yayınlarda birçok mason locasının açıldığına, localara devletin ileri gelenlerinden çok sayıda ismin üye olduğuna ve masonluğun gelişimine dair bilgiler ile iddialar aktarılmaktadır. Bunlar arasında yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarına bakıldığında Rüştü Murat Tiryaki, Osmanlı döneminde masonluğun tarihsel gelişim sürecini ele almış;¹² Veronica Musardo, İtalyan milliyetçiliğinin Osmanlı topraklarında millî birlik ve hürriyet fikirleri üzerindeki etkilerini incelemiştir.¹³ Ece Karakuş, *Büyük Doğu, Serdengeçti ve Sebilürreşad* dergilerinde komünistlerin, Yahudilerin, dönmelerin ve masonların nasıl temsil edildiğini analiz etmiştir.¹⁴ Esra Türe, Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine uzanan süreçte masonluğun tarihsel gelişimini ele alarak özellikle Cumhuriyet dönemine ait süreli yayınlara atıfta bulunmuştur.¹⁵ Fatma Gül Savran, masonluğun Türk toplum düzenine ilişkin algılarını irdelemiştir;¹⁶ Meryem Yasemin Köksal, masonluk ile Bektaşilik arasındaki ilişkileri teori ve uygulamalar bağlamında değerlendirmiştir;¹⁷ Gülay Acar Göktepe, ise masonluğu sosyolojik bir bakış açısıyla incelemiştir.¹⁸ Hilal Demirel Sav, masonluk algısını *Sebilürreşad* dergisinin Cumhuriyet dönemine ait sayılarından yola çıkarak değerlendirirken;¹⁹ Ayten Onar, masonluğu masonlara ait bir yayın olan *Mimar Sinan* dergisi çerçevesinde ele almıştır.²⁰ Anılan tezlerde dikkat çeken nokta, masonluk üzerine yapılan araştırmalarda Osmanlı dönemine ait süreli yayınların incelenmemiş olmasıdır. Benzer şekilde konuya ilişkin makaleler incelendiğinde de, örneğin Ergün Aybars,²¹ Kemal Özcan²² ve Enver Emre Öcal'ın²³ çalışmalarında ağırlıklı olarak Cumhuriyet dönemi ele alındığından Osmanlı dönemine ait süreli yayınlara yer verilmediği görülmüştür.

Bu çalışmada ise farklı olarak yalnızca Birinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan süreçte çeşitli gazete ve dergilerde masonluk konusunun dönemin perspektifi doğrultusunda nasıl ele alındığı ve kamuoyunda nasıl algılandığı incelenmiştir. İncelenen kaynaklarda farmason ve franmason terimlerinin yaygın kullanılması nedeniyle çalışmada da mason teriminden ziyade söz konusu terimlerin kullanımı tercih edilmiştir.

¹²Rüştü Murat Tiryaki, *Freemasonry in the Ottoman Lands: A Transnational History*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2022.

¹³Veronica Musardo, *Influences of Italian Nationalism in the Capital of Ottoman Empire: Mazzini, Garibaldi, and Masonry*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2013.

¹⁴Ece Karakuş, *Nationalist Conservatism And its Enemies: Communists, Jews, Donmehs And Free Masons in Büyük Doğu, Serdengeçti and Sebilürreşad*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2014.

¹⁵Esra Türe, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Mason Locaları ve Kapatılma Süreci (1923-1935)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu, 2016.

¹⁶Fatma Gül Savran, *"Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Masonluk Öğretisinin Toplum Düzenini Algılaması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2016.

¹⁷Meryem Yasemin Köksal, *Bektaşilik İlişkileri: İttihad-Terakki, Masonluk ve Baron Rudolf von Sebottendorf*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, İstanbul, 2023.

¹⁸Gülay Acar Göktepe, *Ezoterik Grupların Sıcaklığı: Masonlar Üzerine Bir İnceleme*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2019.

¹⁹Hilal Demirel Sav, *Sebilürreşad Dergisinde Masonluk Algısı: Cevat Rifat Atilhan, Mehmet Raif Ogan, Eşref Edip Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, 2024.

²⁰Ayten Onar, *Mimar Sinan Dergisi'nde Masonluk*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2024.

²¹Ergün Aybars, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, 1994.

²²Kemal Özcan, "Atatürk Döneminde Masonluk ve Masonlarla İlişkilere Dair Bazı Arşiv Belgeleri", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, 2018.

²³Enver Emre Öcal, "Mason Kaynaklarına Göre Cumhuriyet Döneminde Türkiye Masonlarının Yaşadığı Fesih ve Bölünme Hadiseleri", s. 1-42. ve Enver Emre Öcal, "Türkiye'de Masonluk ve Mason Dergiliğinin Bir Örneği: Büyük Şark Dergisi", S. 26, *Belgi*, 2023.

1. Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde Masonluğa Yaklaşım

1700'lü yıllardan itibaren Osmanlı topraklarında çeşitli mason localarının açıldığı bilinmektedir.²⁴ Fakat dergi veya gazetelerde masonluk konusu 1800'lerden itibaren göze çarpmaya başlamış ve özellikle 1900'lü yıllarda ön plana çıkmıştır. Bunda bahsi geçen tarihlerde Osmanlı Devleti'nde hem mason localarının sayısının artmaya başlaması hem de ilk Türkçe gazetenin 1828 yılında²⁵ yayın hayatına başlaması önemli bir etkidir. Genç Türkler hareketinin başlamasıyla masonluk daha da ön plana çıkmıştır. Genç Türklerin örgütlenme sürecinden itibaren mason localarıyla etkileşim içinde olmaları uzun süren tartışmaları da beraberinde getirmiştir.²⁶ II. Abdülhamid döneminde kısa süren Birinci Meşrutiyet'in ardından gelen dönem ile basın özgürlüğü kısıtlanmış ve basına sansür uygulanmıştır.²⁷ Bu durum II. Abdülhamid dönemi basınında masonluk konusuna daha az rastlanılmasının sebeplerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

Farmasonluk konusunun Türkçe gazeteler arasında ilk defa 1862 yılında *Tasvir-i Efkâr*'da geçtiği kabul edilmektedir.²⁸ Gazetede Yahudiler arasında meydana gelen ayrılıklara dair bir yazı aktarılmıştır. Yazı doğrudan kamuoyunun ilgisini çekmese de Osmanlı gazetelerinde farmasonluk konusunun erken dönemlerde basına konu olması açısından önem taşımaktadır.²⁹ 1870 yılında Diyojen dergisinde yer alan yazı ise masonluk hakkında detaylı bilgi vermese de masonluk hakkında genel bir kanaat oluşturmaktadır. Bazı mektupların yazılması ya da bazı mektupların iletilmesi isteğiyle dergiye talepte bulunanlara karşı dergi tarafından sitem yazısı yayınlanmıştır. Bu tarz taleplere imkân verilmediğinin anlatılmaya çalışıldığı dergide, mason cemiyeti reisinin dahi böyle bir isteğinin kabul edilmediğinin ifade edilmesi masonluğun bu dönemde öne çıkan bir oluşum olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mason cemiyeti reisi, masonlara yönelik bir tebligatı olduğu gerekçesiyle yazacağı mektubun iletilmesi için derginin kıdemli mensubu olan Bordiyanu'ya ricada bulunmuştur. Derginin aktarımına göre mason cemiyeti reisi mektubun iletilmesini telaş ve ısrarla istemiştir. Dergi için de bu durum merak konusu olmuştur. Zira telaşla masonlara iletilecek olan haberin ne olduğu önem arz etmekteydi. Fakat dergi bu konu hakkında bilgi elde edemeyince durumu Zaptiye Nezaretine bildirmiştir.³⁰

1885 ya da 1886 yılında yayınlanmış olan *Tashihül-Galatât Vel-Muharrefat Fîl-Esmâ Vel-Lûgat* adlı eserde farmason kavramının tanımı dikkat çekmiştir. Buna göre kökü "frank" "mason" ifadesine dayanmakta ve "frank" kelimesi "serbest", mason kelimesi "duvarcı" anlamına gelmektedir. Bu kişiler Orta Çağ'da bir cemiyet teşkil etmişler ve Avrupa'da çok sayıda manastır ve kilise inşa etmek gibi hayır işlerinde bulundukları için "frank" mason olarak adlandırılmışlardır. Daha sonra Avrupa'ya yayılarak cemiyetler teşkil etmişler,

²⁴Mesut Tunçel, "Masonlar ve Beşinci Sultan Murad", *Mimar Sinan Dergisi*, S. 66, 1987, s. 4.

²⁵Osmanlı Devleti'nin ilk Türkçe gazetesi 1828'de Mısır'da yayınlanan Vakayi-i Mısıriye'dir. Bkz. Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 13.

²⁶Osmanlı Dönemi'nde Jön Türkler ve masonluk ilişkisini belgelere dayanarak inceleyen çalışma için bkz.: M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

²⁷Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, 6. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 407, 571.

²⁸Suha Umur, "Meşrutiyetten Önce Türkiye'de Masonluk", *Şakul Gibi*, S. 12, 1989, s. 14.

²⁹Yazıda Yahudiler arasında uzun süredir devam eden tartışma ve anlaşmazlığa yer verilmiştir. Habere göre çok sayıda Yahudi, ihtilaflara neden olan hususları Bâb-ı Âli'ye ve ardından Saray-ı Hümayun'a iletmiştir. *Tasvir-i Efkâr* gazetesi de söz konusu şikâyetlerin içeriğini izin verilen ölçüde kamuoyuna aktarmıştır. Bu şikâyetler arasında, Avrupa'da yaşayan Yahudilerin âdet ve tavır bakımından Frankları taklit etmeleri ve bu eğilimin Şark memleketlerinde de yaygınlaşmaya başlaması öne çıkmıştır. Süreç içerisinde, Yahudiler kendi bünyesinde bir millet meclisi teşkil etmiştir. Bazı kişilerin rivayetine göre Bağdatlı Yehaskel hem Yahudilerin kapı oğlanlığını hem de meclisin kâtiplik görevini yürütmekte, bunlara ilaveten gazetecilikle de meşgul olmaktadır. Söz konusu meclis içinde bu görevleri sayesinde geniş ölçüde nüfuz kazanmış, bazı tasarruflarıyla da birçok kişiyi kırıgın duruma düşürmüştür. Ayrıca yeni fikirlerle eğilimi bulunduğu, gelenekçi ve muhafazakâr hahamlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Yehaskel'in çıkardığı gazetede farmasonluğun yararlarına dair bir yazı yayımlaması Yahudiler arasında heyecan uyandırmıştır. Bunun üzerine birkaç muhafazakâr hahamın görevden alınması ve cezalandırılması talebiyle, meclis reisi ve itibarlı Avusturya tüccarlarından Mösyö Kamondo'ya başvurulmuştur. Kamondo, Yehaskel'in hamilerinden biri olduğundan hahamlara karşı olumsuz bir tutum sergilemiş, bu nedenle hahamlar kendisini aforoz etmiştir. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin haberinde yer alan ifadelerden yenilikçi ve Frank tarzını savunan Bağdatlı Yehaskel'in farmasonluğu olumlu bir bakış açısıyla ele aldığı anlaşılmaktadır. *Tasvir-i Efkâr*, 12 Kanunuevvel 1278 (1862), s. 1, 2.

³⁰"Hamiş", *Diyojen*, 19 Teşrinisani 1286 (1879), s. 3, 4.

“güya” din ve mezhep farkı olmaksızın insanlığın eğitimi ve güzel ahlakının gelişimi için çalışmışlardır. “Güya” ifadesini kullanan yazar Mustafa İzzet için masonların bu faaliyetlerinin samimi gelmediğini anlıyoruz. Yazara göre III. Napolyon’un bir dönem politikasını yaygınlaştırmak için masonluğu kullanması masonluğun ilerlemesini sağlamıştı. Mustafa İzzet Osmanlı içerisinde de birkaç kişinin bu cemiyete girdiğini belirterek “dinsizlik ve şirk ile karışmış” böyle cemiyetlere girilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü yazar masonluğun gizli hallerine vâkıf olmamakla birlikte edindiği rivayete göre masonluğun güneşe tapmaya kadar varabileceğini düşünmekteydi.³¹

1900’lü yıllardan itibaren Osmanlı basınında masonluk üzerine yazıların arttığı görülmektedir. Bu yıllarda masonluk özellikle Genç Türklerle ilişkilendirilmiş ve din karşıtlığı ekseninde ele alınmıştır. İttihatçıların yayın organı olan *Şura-yı Ümmet* gazetesinde masonlara ait olan *Akasya* dergisinin³² “şark meselesi” ve Jön Türkler konulu makalesi aktarılmıştır. Ermeni ve Makedonya “mağdur halkı” iddiasıyla düzenlenen konferansa davetli olan *Akasya* dergisi heyeti daveti reddetmiştir. Hiram M. isimli *Akasya* yazarı konferans başkanına yazdığı mektupta Osmanlı idaresindeki Ermenilerle Hristiyan Makedonyalıları sevdiklerini, ancak II. Abdülhamid’in baskısına maruz kalan Müslümanları da sevdiklerini vurgulamıştır. Hiram M. konferansı tertip eden kişilerin Osmanlı milletinin bu kısmını görmezden geldiklerini ve konferansın dini bir kasıt taşıdığını belirtmiştir. Hiram M. Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Girit gibi “Memalik-i Osmaniye”nin enkazından oluşan hükümetlerin Müslüman vatandaşları hicrete mecbur ederek mallarını ele geçirebilmek için zulmettiklerine dikkat çekmiştir. Balkan Yarımadası’ndaki Yunan, Slav, Bulgar, Sırp, Karadağlı gibi çeşitli Hristiyan toplulukların da aslında birbirlerine düşman olduklarını belirterek zulmedecekleri Türkleri bulamadıkları vakit kendi aralarında mücadele ve savaş çıkaracaklarının kaçınılmaz olacağını yazmıştır. Dahası “açgözlü” şeklinde tanımladığı Balkan topluluklarının İstanbul ve Boğazlar meselesi gündeme getirebileceklerinden endişelenen Hiram M. bunun da Avrupa’da “harb-i umumi”ye sebebiyet verebileceğine değinmiştir. “Şark meselesinin” çözümü için ise Osmanlı Devleti bütünlüğü korunmak suretiyle tatil edilmiş olan 1876 Kanun-ı Esasi’nin tekrar uygulamaya konması gerekliliğini belirtmiştir. Çünkü Hiram M. din ve millet ayrımı gözetmediğini düşündüğü Kanun-ı Esasi’nin bütün Osmanlı “ümme”ne Meşrutiyetle yönetilen Avrupa hükümetlerindeki gibi hukuk ve hürriyet getireceğine inanmaktaydı. Hiram M., Kanun-ı Esasi’yi yeniden uygulama görevini ahalinin seçkin insanları olarak gördüğü Genç Türklere bırakılması gerektiğine inanmıştır. Bunun için de makamında “korkular” içinde duran II. Abdülhamid’in azl ve hal’i ile yerine kardeşi Sultan Murad’ın³³ çıkarılması lazım geldiğini mektuba eklemiştir.

Akasya dergisinin Genç Türkleri destekleyen bu mektubu karşısında *Şura-yı Ümmet* de Avrupa’daki mason localarının faaliyetlerini öven bir yazı yayınlamıştır. Yazıya göre Avrupa’da özgürce toplanmaya ve yazı yazmaya izin verilmediği zamanlarda, hürriyet ve terakki fikirlerini yaymada mason cemiyetlerinin büyük hizmetleri olmuş, hatta masonların yaptığı gizli yayınlar Fransa’da büyük ihtilalin hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleşmesine yardım etmiştir. Hür ve medeni ülkelerde masonluk gibi gizli cemiyetler artık gizlilikten çıkmaya başlamış, ülke dışında meydana gelen siyasi konularla da ilgilenerek zulüm ve istibdadın her yerde yok edilmesi için çaba harcamaya yönelmişlerdir. *Şura-yı Ümmet* Fransa hükümetinin masonlar tarafından

³¹ Mustafa İzzet, *Tashihül-Galatât Vel-Muharrefat Fîl-Esmâ Vel-Lûgat*, Matbaa-yı Ebûzziya, Kostantiniye, 1302, s. 82, 83.

³² *L’Acacia* dergisi Fransız masonluğunu temsil eden Fransız menşeli bir yayın organıdır. Bkz. Enver Emre Öcal, “Türkiye’de Masonluk ve Mason Dergiliğinin Bir Örneği: Büyük Şark Dergisi”, s. 87.

³³ Masonlara ait bir yayın organı olan *Akasya* dergisinde, taht için Şehzade Murad’ın işaret edilmesi tesadüfi değildir. Nitekim Şehzade Murad, 20 Ekim 1872 tarihinde Mason Cleanthi Scalieri’nin yönetiminde gizli bir törenle Terakki (Proodos) Locası’nda tekris edilerek masonluğa kabul edilmiştir. Scalieri, çoğunlukla Rumların üye olduğu locasında Müslümanların, özellikle de yüksek konumlarda bulunan kişilerin temsil edilmesini istemekteydi. Zira o, Osmanlı İmparatorluğu’nun kurtuluşunu Müslüman ve Rum unsurların iş birliğinde görmekteydi. Şehzade Murad’ın masonluğa intisabı, yalnızca kendisinin locada yer alması bakımından değil, aynı zamanda Scalieri’nin güç ve itibarını artırması yönünden de önem taşımaktaydı. Tahtın varisi olarak görülen Şehzade Murad’ın, yönettiği locaya üye olması Scalieri açısından bir siyasi yatırım anlamına gelmekteydi. Bkz. Edhem Eldem, *V. Murad’ın Oğlu Selahaddin Efendi’nin Evrak Yazıları*, C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 18-22.

açıkça eleştirilmesine de dikkat çekmiştir. Buna göre Fransa hükûmetinin bir süredir Aksâ-yı Şark'da Çin ahalisi zararına izlediği politika, Paris mason cemiyetleri tarafından şiddetle kınanmıştır. Âyan ve Mebusan meclislerinde bulunan franmasonlar, Şark'ta misyoner papazlara tahsis edilen nakdi yardımın bütçeden tamamen kaldırılmasını istemişlerdir. *Şura-yı Ümmet*, Akasya heyetinin "Memalik-i Osmaniye"de sadece Hristiyanları gözetken, İslam'ın ise zararına olan teklifleri insanlık şanına uygun görmediği, çareyi herkesin eşitliği, hürriyeti ve saadetinde bulduğu ve en önemlisi de istibdadın sonlanması gerektiği yönündeki düşüncelerini aktarmıştır. *Şura-yı Ümmet*, bu fikirlerin diğer mason cemiyetleri tarafından kabul edilmesi halinde Osmanlı Devleti'ne büyük fayda sağlayacağına inanmıştır.

Şura-yı Ümmet'teki yazıda ayrıca II. Abdülhamid'in mason cemiyetlerinin önemini ve Sultan Murad taraftarı hislerini bildiği gerekçesiyle mason cemiyetleri içerisine birçok hafife yerleştirdiği ve bu şekilde cemiyetin eylemlerinden haberdar olduğu belirtilmiştir. Gazete yayıncıları, ellerine geçtiğini iddia ettikleri resmî bir telgraftan bahsetmiştir. İddiaya göre telgrafta, Mısır ve Afrika mason cemiyetine mensup bir paşazadenin padişaha casusluk ettiği ve "mason cemiyeti kimseye zarar gelmemesi kuralı gereği olduğu için Ermenilerin Yıldız civarında dinamit yerleştirmek suretiyle kötülükler yapacağı cemiyetçe haber alındığından, şimdiden ve vaktiyle buna karşı şu önlemleri almak içinişin iç yüzünü bildirdiği" yazılmıştır. Fakat *Şura-yı Ümmet*, franmasonların artık II. Abdülhamid'in bu gibi casusluklar aracılığıyla aldığı önlemlere vâkıf olduklarına dikkat çekerek bundan sonra yapacakları işleri güzel sonuçlandırabilmek için tedbirli olacaklarına inanmıştır.³⁴ Kısa süren Meşrutiyet Dönemi'nin ardından Genç Türklerin yeniden meşrutiyet idaresine geçilmesi için faaliyet yürüttükleri ve basını da bu amaçla etkin kullandıkları bilinmektedir. Bu şekilde masonlara ait Akasya dergisinin ve Genç Türklerin yayın organı *Şura-yı Ümmet*'in birbirlerinin faaliyetlerini övmesi ve desteklemesi, Genç Türklerin bu dönemde masonlarla benzer siyasi görüşlere sahip olduklarını göstermektedir.³⁵ Fakat Akasya heyetinden Hiram M.'nin, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi gerekliliğini yurtdışında Osmanlı Devleti bütünlüğü aleyhinde toplanan bir kongrenin reisine iletmesi dikkat çekicidir. Her ne kadar söz konusu istek ilgili kongre reisine iletilmiş olsa da mason yayınlarında II. Abdülhamid'in mason bir komite tarafından tahttan indirildiği ifade edilmektedir.³⁶ Faaliyetlerini gizli yürüten masonlar, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti yardımıyla Osmanlı'da etkili olmaya başlamıştır.³⁷

2. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Masonluğa Bakış

1908 yılında Meşrutiyet yeniden ilan edilmiş, 1909 Devrimi'yle ise II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve yerine V. Mehmet Reşad tahta getirilmiştir. Fakat iktidar gücünü elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur.³⁸ İkinci Meşrutiyetle birlikte yayın hayatına başlayan gazete ve dergi sayılarında büyük artış yaşanmasına³⁹ rağmen özgürlük ortamı uzun sürmemiştir.⁴⁰ Yine de İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde

³⁴"Franmasonlar", *Şura-yı Ümmet*, 29 Nisan 1903, s. 3.

³⁵Benzer siyasi görüşlerin yanı sıra Genç Türkler arasında öne çıkan bazı önemli şahsiyetlerin mason olmaları da söz konusu iki yayının birbirini desteklemesinde belirleyici bir etken olmuştur. Nitekim masonlar tarafından yayımlanan listelerde önde gelen Genç Türklerin isimlerine yer verildiği görülmektedir. Bkz. Celil Layiktez, "Türk Masonluğunun Özet Tarihi", S. 39, *Tesviye Dergisi*, 1999, s. 18-23.

³⁶Celil Layiktez, "Freemasonry Universal Kent Henderson & Tony Pope Türkiye Bölümü", *Tesviye Dergisi*, S. 47, Kasım 2000, s. 22.; Tarık Zafer Tunaya büyük ihtilal ve devrim hareketlerini gerçekleştiren önderlerin çoğunun Mason olduklarını vurgulamaktadır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 381.

³⁷Angelo Iacovella, *Gönye ve Hilal İttihad - Terakki ve Masonluk*, çev. Tülin Altınova, İstanbul, 1998, s. 43.; Fransız tarihçi Thierry Zarcone 1908-1918 dönemi Türkiye için "Mason Devleti" ifadesini kullanmıştır. Bkz. "Cumhuriyet ve Masonluk Paneli", *Tesviye Dergisi*, S. 56, Aralık 2002, s. 46.

³⁸François Georgen, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berkay, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 461, 489, 491.

³⁹Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere ...*, s. 84.

⁴⁰Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 328.

yayın hayatına başlayan dergi ve gazete sayılarındaki artış, masonluk konusunda elde edilen veri artışını etkilemiştir.

Basındaki sayısal artışla birlikte 1909 yılına gelindiğinde Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerde 3.000'e yakın üyesi bulunan toplam 45 locanın da faaliyet gösterdiği⁴¹ dikkate alındığında, masonluk konusundaki tartışmaların görünürlüğünün artması da tabiidir. Masonluk konusundaki tartışmalar bu dönemde ağırlıklı olarak yine din karşıtlığı ve İttihatçılar ekseninde yoğunlaşmıştır. *Sabah* gazetesinde “Fran-masonri” başlığı ile kaleme alınan yazıda bu kavramın halk dilinde “farmason” şeklinde kullanıldığı ve kökeninin oldukça kadim olduğu belirtilmiştir. Özellikle din konusuna vurgu yapılan yazıda masonlukla din arasında bir ilişkinin tasavvur dahi edilmesi abes bulunmuştur. Mason cemiyetinin kökeni Yunan mitolojisine dayandırılmıştır. Mitolojiye göre cemiyetin kurucusu “Salomon” mabedini inşa eden mimar Hiram’dır. Bunun dışında milattan önce 715 yılında bir “Temple” şövalyesi tarafından kurulduğu rivayetiyle birlikte en somut tarih olarak sekizinci yüzyılda kurulduğu belirtilmiştir. Buna göre Fran-masonri cemiyeti Fransa’ya ilk olarak 1725 yılında girmiş ve Avrupa franmasonları buradan İngiltere, Almanya ve İtalya’ya yayılmışlardır. 1909 yılında çok sayıda şubeleri de olduğuna değinilerek en önemli olanların Fransa’daki şube ile İngiltere’deki “İskoçya” şubesi olduğu aktarılmıştır. Bu tarihlerde masonluğun çeşitli şekillerde algılandığını söylemek mümkündür. Zira bazı memleketlerde masonluk zararlı kabul edildiğinden her türlü olumsuz yaklaşımlara ve kovuşturmalara maruz kalmış, bazılarında tehlikesiz kabul edilmiş, bazı bölgelerde ise hürmetle karşılanarak etkinliğini artırabilmesi için yardım ve destek görmüştür. Yazıda fran-masonların uzun zaman gizli sırlar barındırdıkları görüşü kabul edilmekle birlikte sadece insanlığa hizmet etme gayesi taşıdıkları ileri sürülmüştür. Fran-masonların birbirlerine karşı her türlü yardım ve desteğe mecbur olduklarına vurgu yapılarak hüküm niteliğinde kabul edilen “fert cemiyet içindir” ve “cemiyet fert içindir” sözlerini kullandıkları aktarılmıştır.⁴² Bu yazıdan üç gün sonra *Volkan* gazetesi yazarı Vahdeti, farmasonluğu dinsiz bir tarikat olarak nitelendirmiştir. Elçilerin yabancı kadınlar ile yaptığı evlilikleri örnek göstererek bu evliliklerden dünyaya gelen çocukların gerçek bir İslam ahlâki öğrenemeyeceklerini ileri sürmüş ve bu şekilde yetişen çocuklardan din beklemeyi “hiyardan yağ çıkarmak istemeye” benzetmiştir. Vahdeti’ye göre bu gibi tarikatlar hiçbir dine düşkün olmadıkları için “dinsizlere” de taarruz etmemekteydiler.⁴³ Vahdeti, *Sabah* gazetesine tepki olarak İslam âlemini el ele vermeye çağırmış ve İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti⁴⁴ ile övünmüştür.⁴⁵

Sabah gazetesinde ayrıca Türk franmasonlarının uzun zamandır pek meydana çıkamadıkları belirtilmiştir. Uzun zamandır görünmeyen Türk franmasonlarının, 1909 yılının şubat ayı başında Müşir Fuad Paşa’nın evinde bir araya gelerek bir anlaşma yaptıkları haberinin duyurulması kamuoyunda yankılanmıştır. Toplantıda Adliye Nazırı’yla birlikte birçok âyan ve mebusun da yer aldığı iddialar arasındadır. Toplantının konusu ise Türkiye’de büyük bir loca kurulması amacına yönelik teklifin kabul edilmesidir. Bahsi geçen locanın da on beş gün sonra açılacağı kararlaştırılmıştır.⁴⁶ Vahdeti, İstanbul’da açılması kararlaştırılan mason locasına karşı şeyhülislamlık makamına franmasonlar hakkında şikâyetle bulunulduğunu ve meselenin Harbiye Nezareti’ne kadar gittiğini belirtmiştir. Vahdeti, böyle bir ortamda İstanbul’da mason cemiyeti ilanının bir

⁴¹Azmi Özcan, “Masonluk”, s. 98.

⁴²“Fran-masonri”, *Sabah*, 20 Kanunusani 1324 (1909), s. 4.

⁴³Vahdeti, “Dindarlık-Dinsizlik ve Tarikatlar”, *Volkan*, 23 Kanunusani 1324 (1909), s. 1,2.

⁴⁴İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ismi *Volkan* gazetesinin 4 Şubat 1324 tarihli sayısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Cemiyet dini duygulara hitap etmiş, Osmanlı’yı yüceltmek için gayret etmiş ve özellikle dünyadaki Müslümanlar arasında birlik ve yardımlaşmayı gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Resmî kuruluş tarihi olarak 26 Şubat 1324/11 Mart 1909 işaret edilmiştir. Yukarıdaki gazete sayısının da 5 Şubat 1909’da yayımlandığı göz önünde bulundurulduğunda cemiyet resmî olarak kurulmadan daha önce kurucusu olan Vahdeti tarafından duyurulmaya başlamıştır. Ayrıca bu tarihlerde İstanbul’da kurulacak olan mason locasına karşı İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti altında toplanmak isteyenler olmuşsa da Vahdeti bu fikre yaklaşmamıştır. İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti için bkz: Azmi Özcan, “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 475, 476.

⁴⁵Vahdeti, “Dindarlık-Dinsizlik ve Tarikatlar”, *Volkan*, 23 Kanunusani 1324 (1909), s. 2, 3.

⁴⁶“İstanbul’da Franmason Locası”, *Sabah*, 20 Kanunusani 1324 (1909), s. 4.

“dolab-ı istibdat” (istibdat oyunu) olabileceğinden de şüphelenmiştir. Ancak Adliye Nazırı gibi inkılabın güçlü önderleri arasında yer alan bir kişinin Müşir Fuad Paşa'nın evinde yapılan toplantıya katılmış olması, Vahdeti'nin çelişki yaşamasına neden olmuştur. Vahdeti'ye göre diplomatlık; yalanı, hileyi hakikat şeklinde göstermek anlamına gelmekteydi ve meşrutiyet taraftarı olan Adliye Nazırı, bir ihtimal böyle bir oyuna getirilmiş olabilirdi. Mason cemiyetleri İslamiyet ile taban tabana zıttı. Memleketin ruh haline uygun olmamakla birlikte özellikle bu dönemde böyle bir cemiyetin açılması da doğru değildi. Vahdeti, Müşir Fuad Paşa'nın evinde toplanan âyan ve mebusların bazılarının mason cemiyetinde kayıtları olmasa bile cemiyette bulunmalarını aykırı bir durum olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle Vahdeti, bir taraftan da bu kişilerin çoğunun “dolab-ı istibdat” olarak adlandırdığı bir oyuna getirilmiş olabileceğini düşünmüş, ulemeden da ihtimal dahilinde olan bu oyuna alet olmamalarını istemiştir.⁴⁷

Volkan gazetesinde gündeme getirilen başka bir konuda, 1909 yılında birçok Yahudi'nin İstanbul'a geldiği ve çok geçmeden bazı Müslümanların da franmason kimliklerini belli ettikleri ifade edilmiştir. Yazıda franmasonların varlığının Osmanlı Devleti'ne verebileceği olası zararlar üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nde “istibdat” devrinin ebediyen bitmiş olduğuna vurgu yapılırsa da İran'dan daha kötü bir duruma gelinebileceğine de dikkat çekilmiştir.⁴⁸ Fakat *Volkan* gazetesinde de görüldüğü gibi, *Farmasonluk -1908 Devrimi- Yahudiler* arasında bu dönemde özellikle yapılan bağlantı kurma çabalarının gerçekçi dayanaktan yoksun olduğu düşünülmektedir. Bernard Lewis, böyle bir algının oluşmasında Yahudilerin etkin olduğu Selanik'te Genç Türklerin aktif olarak yer almasının, Selanikli Yahudi Albert Carasso'nun faaliyetlerinin ve Maliye Bakanlığı yapmış olan Cavid Bey'in “dönme” olarak öne çıkmasının etkili olduğunu savunmaktadır.⁴⁹ *Volkan* gazetesi yazarlarından Kadızâde Abdullah Ziyâeddin de İttihat ve Terakki Cemiyeti ve farmasonluk ilişkisine değinmiştir. Ziyâeddin, o dönemde T. Nadir tarafından yayınlanan *Beynelmîlel İhtilal Fırkaları* isimli kitaptan aktarma yaparak özellikle Selanik'te farmasonluğun yayıldığını ve güçlendiğini, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de hissedilmeden kolay bir şekilde kurulduğunu, hatta cemiyete kabul hususunda son yapılan merasimin farmasonluk usulünden alındığını paylaşmıştır. Ziyâeddin, İslam âleminin hilafet merkezi olan Osmanlı Devleti'nde açılması konuşulan mason locasının burada kalıcı olamayacağı kanaatindeydi.⁵⁰ *Volkan* gazetesi yazarları arasında özellikle Vahdeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin karşısında yer alan bir isimdi. İstanbul'da kurulacak mason locasına karşı 3 Nisan 1909'da İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ni açmıştır. Akşin, *Volkan*'ın muhalif ve istibdada karşı bir gazete olmasına rağmen masonluk karşıtı ve İslamiyetçi yazılarından dolayı II. Abdülhamid'in gazetenin yayınlarından hoşlandığını ve Vahdeti için para verdiğini ifade etmiştir.⁵¹

⁴⁷Vahdeti'nin yazısında “dolab-ı istibdat” ifadesi ayrıntılı olarak izah edilmemiştir, ancak II. Meşrutiyet Döneminin hassas zeminini göz önünde bulundurarak şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: İstanbul'da açılacak olan mason cemiyetinin meşrutiyet yanlısı veya özgürlükçü bir hareket gibi görünen, fakat aslında II. Abdülhamid dönemi yönetiminin çıkarlarına hizmet eden bir siyasi tertip anlamına gelebilme ihtimali vardı. Vahdeti'ye göre İstanbul'da mason cemiyetinin ilan edilmesi II. Abdülhamid'in çevresince kasıtlı olarak kurgulanmış bir provokasyon olabilirdi. İslâmiyetle zıt olarak görülen mason cemiyetinin açılması muhafazakâr kesimde tepkiye neden olabilir ve tepki büyürse Meşrutiyet yönetiminin dini değerleri yıktığı algısı oluşabilirdi. Koşulların uygun olmadığı bir dönemde böyle bir hamlenin yapılmış olması Vahdeti'ye göre bir tuzak, istibdat oyunu olabilirdi. Ancak cemiyetin ilanında Meşrutiyetçi isimlerin yer alması Vahdeti'yi istibdat oyunu düşüncesinde çelişkiye düşürse de Meşrutiyetçi isimlerin cemiyetin provokatif amaçla açıldığının farkında olmadan böyle bir oyuna getirilmiş olma ihtimalinden bahsetmiştir. Bkz. Vahdeti, “Ulema-yı Kırâmın Nazar-ı İntibahına”, *Volkan*, 27 Kanunusani 1324 (1909), s. 2, 3;

⁴⁸“Millet Selamettir”, *Volkan*, 1 Şubat 1324 (1909), s. 3.; 1906 yılında İran'da gerçekleşen meşrutiyet devriminde İngiliz destekli farmasonların etkisinin de önemli bir yer tuttuğu ve İngilizler tarafından kullanıldıkları belirtilmektedir. Bkz: Yılmaz Karadeniz, “II. Meşrutiyet'in Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)”, *bilig*, S. 47, 2008, s. 204-208 (https://bilig.yesevi.edu.tr/shw_artcl-1224.html, 12 Temmuz 2025); Muzafferuddin Şah döneminde ilan edilen meşrutiyet, Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu döneminde 1908 yılında Rusya'nın da desteğiyle yerini baskı dönemine bırakmıştır. Ancak meşrutiyetçiler mücadelesine devam etmiş ve 1909 yılında galip gelerek parlamento çalışmalarına devam etmiştir. Bkz: Kaan Dilek, “İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri”, *Akademik ORTA DOĞU*, C. 2, S. 1, 2007, s. 66.

⁴⁹Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 202, 203.

⁵⁰Kadızâde Abdullah Ziyâeddin, “Volkan”, *Volkan*, 6 Mart 1325 (1909), s. 2.

⁵¹Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 116-118.

Mehmed Kadri Nâsîh, 1910 yılında yayınladığı *Serayih* adlı eserinde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı büyük tehlikelerin yeni sebebi olarak masonluğu işaret etmiştir. Nâsîh'a göre Türkiye'de yayılmaya başlayan en vahim "hastalıkların" başında masonluk gelmekteydi ve Türkiye'yi ölü hale getirebilecek güçteydi. Ancak II. Abdülhamid'in masonluğa "mertçe" karşı koymasının Türkiye'de masonluğun kökleşmesine mani olduğuna inanmaktaydı. Yazar yine de bu tarihlerde mason localarının Osmanlı topraklarında gittikçe arttığının da farkındaydı. Nâsîh'a göre Yahudiler de masonluğun Türkiye'de yayılması için özen göstermekteydi ve Yahudilerin amacı bir İsrail devletinin kurulmasını sağlamaktı. Nâsîh, Genç Türkler arasında mason olduğu rivayet edilen isimleri de sıralamıştır. Buna göre; Türkiye'de mason locası reisi olduğu ileri sürülen Dahiliye Nazırı Edirneli Talat Efendi, Sadrazam Hakkı Paşa, Rifat Paşa, Maliye Nazırı Cavid, Selanik Mebusu Rahmi, Bağdat Mebusu Hakkı, Sinop Mebusu Fehmi, "fırka-i dâlle" reisi Halil, İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid, Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar, Adliye Nazırı Necmeddin ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi gibi isimler masonlar arasındadır. Mebusan Meclisi'nde amacı masonluğu yaymak olan "hizb-i şerir" adında bir grup olduğunu iddia etmiştir. İktidar mevkiinde bulunan bu isimler Nâsîh'a göre İslam dini adına "dalavereler" uydurup Müslümanları yoldan çıkarmaya çalışacaklardı. Nâsîh eserinde masonluğun Türkiye'ye nasıl geldiğine dair rivayetleri de aktarmıştır. "Veba" olarak nitelediği masonluk Mısır'dan gelmiştir. Nâsîh, Mısır masonlarının bir zamanlar reisliğini yapmış İdris Ragıb Bey'in, Mısır Hidivi Abbas Efendi'den sonra II. Abdülhamid'in "en alçak" casusu olduğunu ve birtakım yalanlarla II. Abdülhamid'e yakınlaştığını ileri sürmüştür. Bu şekilde emellerini gerçekleştirmiş masonların sayısı son otuz sene içerisinde birkaç yüzü geçmişti. Nâsîh'a göre Sultan Murad'ın kurtarılması, hapishaneden bırakılması, özgürlüğünün temini gibi gizli teşebbüslerin duyurulması ve Sultan Murad lehine bazı yayınlar aracılığıyla II. Abdülhamid, masonlar tarafından yüzlerce defa "soyulmuştur".⁵²

Bu dönemde masonluk karşıtı yazıların daha yaygın olduğu görülmekle birlikte, 1910 yılında masonluğu savunan yazılarıyla özellikle Ebuzziya Tevfik ön plana çıkan isimlerden biri olmuştur. Ebuzziya sahibi olduğu *Mecmua-i Ebuzziya* isimli dergide masonluk konusuna geniş yer vermiştir. Ebuzziya yarım asırdan uzun bir zamandır farmason kelimesinin dilimizde en yüksek küfür mertebesi olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca dinsizlik ve inançsızlık kavramlarının da farmason kavramı ile eşit tutulduğunu belirtmiştir. Ebuzziya'ya göre şahsi menfaat elde etmede mahir olan kişilerin halkın merakını tahrik etmek suretiyle farmason kelimesini çıkarlarına fayda sağlamak amacıyla alet edebilmekteydi. Bunu yapanlar arasında Leo Taxil'i örnek göstermiştir. Ebuzziya, menfaatleri için Leo Taxil'in kılıktan kılığa giren biri olduğunu, bazen rahip kisvesine bürünerek inançlı gibi görüldüğünü, bazen de bu kisveden sıyrılarak ilahi kitaba inananların inançları ile eğlendiğini belirtmiştir. Leo Taxil, farmason olmuş bir isimken daha sonra farmasonluk aleyhindeki düşüncelerinin yer aldığı "Farmasonlar ve Meslek ve Maksatları"⁵³ adlı kitabı yazmıştır. Ebuzziya Leo Taxil'in "düzenbaz", kitabın da "uydurma" ve "iftiralara" dayalı olduğunu belirtmiştir. Halkın zihninde masonluğun zaten kötü bir mezhep mahiyeti taşıdığını ifade eden Ebuzziya, bu gibi yayınlarla memlekette fitne meydana getirilmeye çalışıldığını ileri sürmüştür.⁵⁴

Ebuzziya, farmasonluğun esas olarak ne olduğunu ansiklopedilere dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Bir ansiklopediden yaptığı alıntıya göre farmasonlar millet ve sınıf ayrımı yapmaksızın cemiyetlerinin fertlerini kardeş gibi görmekte ve yardım etmektedir. Farmasonluğun başlangıcı kimi tarihçiler tarafından Yunan veya eski Mısır rivayetlerine dayandırılmakta, Hiram ismindeki mimar da cemiyetin ilk reisi olarak gösterilmektedir. Bazı tarihçiler ise daha somut göstergelere dayanarak miladi 8. yy'da Avrupa'da gotik

⁵²Mehmed Kadri Nâsîh, *Serayih*, Librairie Geuthner, Paris, 1910, s. 209-212.

⁵³1886 yılında yayınlanan Kitabın Fransızca ismi *Les Mysteres De La Franc-maçonnerie*'dir. E. M. ve M. R. kısaltmalarını kullanan mütercimler tarafından Osmanlıcaya çevrilerek Konstantiniye Hikmet Matbaasında *Farmasonlar Maksad ve Meslekleri* ismi ile yayınlanmıştır.

⁵⁴Ebuzziya, "Farmasonluk", *Mecmua-i Ebuzziya*, 18 Cemazeyilahir 1329 (1911), s. 673-675.

üslubunda kiliseler yapan duvarcılarını farmasonluğun kurucusu olarak görmektedir. Zamanla cemiyete fen mimarisine aşina olmayan kişiler de girmeye başlamış ve farmasonların esrarı giderek ifşa olmuştur. Hayır ve hasenat işlerini de kendine meşgale etmeye başlayan masonluk, yardımlaşma cemiyeti şeklini almış ve politika ile de ilgilenmeye başlamıştır.⁵⁵ Bu ansiklopedi bilgilerinin ardından Ebuzziya her cemiyetin kendine ve üyelerine mahsus gizli bazı sırları olmasının doğal olduğunu ifade etmiştir. Farmasonluk, papazların ziyadesiyle güç elde ettiği ve baskılarının arttığı 18. yy.'da halkı baskıdan kurtarmayı amaçlamıştır. Nihayetinde de farmasonlar 89 İnkılabı'nı (Fransız Devrimi'ni) gerçekleştirmişlerdir. Bu gelişmeler neticesinde Ebuzziya, istibdattan fayda sağlayan kişilerin, ki papazları da buna dâhil eder, farmasonluğu dinsizlik şeklinde tasvir ederek yanlış bir söylenti yaydıklarını savunmuştur. Hatta bu “yanlış” düşünce Osmanlı topraklarında da yayılmıştır. Ebuzziya, Osmanlı topraklarında yayılan “yanlış” düşünceye karşı *Osmanişer Loyd*⁵⁶ gazetesinden takdire şayan bulduğu makaleyi aktarmıştır. Makalede, İttihat ve Terakki Fırkası'na yapılan saldırıları haklı göstermek için ileri sürülen en önemli sebepler arasında fırka üyelerinden bazısının farmason cemiyetine girdiği iddiasının önemli yer tuttuğuna işaret edilmiştir. Saldırıları arasında farmason localarına yönelik “iftiraların” da yer aldığı eklenmiştir. Makalede 1910 sonbaharında Times gazetesinde yayınlanan Kahire mektubuna atıfta bulunulmuştur. *Osmanişer Loyd* gazetesi, bu mektubun Dahiliye Nezareti görevinde bulunan ve farmasonlar arasında da önemli bir konuma sahip olduğu ifade edilen Talat Bey'i gözden düşürme amacı taşıdığını, saldırıların başlangıcının da buna dayandığını ileri sürmüştür.⁵⁷

Ebuzziya, İstanbul'da açılan ilk farmason locasının 1857'de İstanbul İngiltere sefiri bulunan Sir Henry Bulwer tarafından Büyükdere'de Buwer Loj ismiyle kurulduğunu aktarmıştır. 1858 yılında Fransa sefiri tarafından L'Union d'Orient adıyla Fransız locası açılmıştır. 1860 yılında Ermeniler tarafından da Ser locası açılmıştır. Ebuzziya'nın iddiasına göre 1869 yılında L'Union d'Orient locasının üyelerinin üçte ikisini önemli Osmanlı adamları oluşturmuştu. Bu isimler arasında Ali ve Fuad, Fazıl Mustafa, Raşid ve Süleyman Paşa, Edhem Pertev, Münif Paşalar gibi devletin ileri gelenleri yer almıştır. Ebuzziya aydın fikirlere sahip olan ve ilerlemeyi seven Müslümanların bu cemiyete dâhil olduklarını, Meşrutiyetin ise bu cemiyet yolunda giden irfan sahibi Müslümanların sağtığı hürriyet tohumunun meyvelerinden olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸

Ebuzziya'nın yazısının ardından *Şehrah* gazetesinde S. Ş. kısaltma ismini kullanan bir kişi tarafından gönderilen açık bir mektupta Ebuzziya'nın masonluk konusundaki beyanları eleştirilmiştir. S. Ş.'nin ansiklopedi yorumuna göre farmasonlar beynelmilel gizli bir cemiyettir ve sadece kendi menfaatlerini kollarlar. Yardımları da ancak kendi aralarında tahsis ederler. S. Ş.'ye göre masonluk, siyaseti alet ederek sağladığı menfaatlerle birçok rollerde yer almıştır. Masonluk “yardımlaşma cemiyeti” perdesi altında saman altından su yürüten gizli ve siyasi entrikacı bir cemiyettir. S. Ş. farmasonların Avrupa'da birtakım dini, siyasi ve sosyal değişimlere sebep olduklarını inkâr etmemiş, hatta Türkiye'de II. Abdülhamid'in de düşmesine hizmet etmiş olabilecekleri kanısındaydı. Ancak Türkiye'de ruhban devirlerindeki gibi bir yolsuzluğun bulunmadığını ve din, mezhep, milliyet gruplarının hiçbir zaman Avrupa'daki gibi zulüm ve felaketleri meydana getirmediğini vurgulamıştır. S. Ş.'ye göre mason olan kişiler Avrupa tarafından tanınmak isteyenler ve siyasi menfaatler peşinde koşanlardır.⁵⁹ Ebuzziya, *Şehrah* gazetesinde yayınlanan bu mektubu

⁵⁵Ebuzziya, “Farmasonluk”, *Mecmua-i Ebuzziya*, 18 Cemazeyilahir 1329 (1911), s. 675.

⁵⁶Almanya'nın finansal desteği ile 1908-1917 yılları arasında İstanbul'da Almanca-Fransızca yayınlanmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemiştir. Bkz.: Friedrich Schrader, *İstanbul*, çev. Kerem Çalışkan, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 7-11.

⁵⁷Ebuzziya, “Farmasonluk”, *Mecmua-i Ebuzziya*, 18 Cemazeyilahir 1329 (1911), s. 678-681.

⁵⁸Ebuzziya, “Farmasonluk”, *Mecmua-i Ebuzziya*, 18 Cemazeyilahir 1329 (1911), s. 681, 682.; Celil Layiktez ise Bulwer locasının 1861, L'Union d'Orient'in 1863, Ser locasının da 1866 yılında kurulduğunu belirtir. Bkz.: Celil Layiktez, *Türkiye'de Masonluk Tarihi (1721-1956)*, C. 1, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1999, s. 27, 58, 60.

⁵⁹S. Ş., “Ebuzziya Tevfik ve Filozof Rıza Tevfik Bey Efendilere Açık Mektup”, *Şehrah*, 8 Haziran 1327 (1911), s. 3.

okumuş ve farmasonluk hakkında yazdıklarını yine savunmaya devam etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, farmasonluğun yapılanma esasını taklit etmesi sayesinde meydana gelmişti. Zira gizli amaçlar için bir araya gelebilmek ve istişare edebilmek güvenilir müşavirlerin varlığına bağlıydı ve böyle kişilerin de sayısı azdı. Ebuzziya, gizli cemiyetlerin sadece bu döneme özgü bir şey olmadığını, Selçukluların sona erme zamanında teşkil edildiğini ve Osmanlı'nın kuruluş zamanında dahi Müslümanlar arasında malûm olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰

Şehrah gazetesi 1911 yılında *El-menâr*⁶¹ dergisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında yayınlanan bir yazıyı aktarmıştır. Yazarı bulunmayan yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Mısır'dan bir kişi İstanbul'a gelmiş, İstanbul'da bir sene ikamet etmiş ve bu zaman zarfında İstanbul'daki görüşmelerini ve izlenimlerini kaleme almıştır. Bu kişi İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olan ve olmayan kişiler, pek çok ulema, edebiyatçı, zabitan, mebusan, âyan, devlet adamları ve padişah hanedanıyla kan bağı bulunan kişilerle dostluk kurduğunu ifade etmiştir. Görüştüğü bu kişilerin birleştikleri önemli konuları iki madde ile özetlemiştir: 1) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimleri mason cemiyetlerinden olup masonluğun yayılması için bütün devlet adamlarının mason cemiyeti üyesi olmaları için çalışmaktadırlar; 2) İttihat ve Terakki Cemiyeti ve hükûmet, Musevilerin nüfuzunun etkisi altında bulunması İttihatçıların masonluğa girmelerinin zorunluluğundandır. İkinci düşünce İstanbul'a gelen bu kişiye İsrail'in "eski vatanlarına iadesi maksadına dayanan arz-ı mukaddesin isti'mar ve istimlâkı" fikriyle kurulmuş olan Sayhun Cemiyetinin amacına ulaşmasına vesile olabileceğini düşündürmüştür. Mısır'a döndükten sonra İslam ülkelerinde Yahudilerin ve masonların meydana getirmeye çalıştıkları tehlikelere karşı da uyarıda bulunmuştur. Zira İstanbul'da başarılı bir hükûmet bulamamıştı.⁶²

Bu tartışmalar üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde muhalif grupta yer alan Sadık Bey, kendi ve devletin durumuna dair bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede, devletin siyasetinde mason cemaatinin dâhil olmaması, ordu mensuplarının mason cemaatine girmemesi ve askerler arasında masonluğun yayılmaması gerektiğini belirtmiştir.⁶³ Bir süre sonra Ekim 1911'de düzenlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresinde cemiyetin iç tüzüğü gereğince cemiyet fertlerinden hiçbirinin başka bir siyasi cemiyete dâhil olamayacağı vurgulanmıştır. Mason cemiyeti de bir "cemiyet-i hafîye" olduğundan ve kendi programlarına aykırı siyasi amaçlar takip ettiğini düşündüklerinden kongrede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mason teşkilatını kendisine rakip kabul ettiği belirtilmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığının mason teşkilatı ile ortadan kaldırıldığı ve siyonistliğin propagandasını yaptığı yönündeki iftiraları reddetmek ve bu tarz zararlı akımlara engel olmak cemiyetin görevleri arasında sıralanmıştır.⁶⁴

Şehrah gazetesi bu süreçte masonluk üzerine yayınladığı yazılarla dikkat çekerken, diğer yandan 1911 yılının temmuz ayında yaşanan Zeki Bey⁶⁵ suikastı⁶⁶ ve sonrasında suikasta yönelik muhakemeler sırasında da ön plana çıkmıştır. Zira Zeki Bey muhakemelerinde farmasonlar, Zeki Bey'i katleden şüpheliler arasında anılmıştır. Zeki Bey'in başyazarlığını yaptığı *Şehrah* gazetesinde masonlara yönelik eleştiri yazıları

⁶⁰Ebuzziya, "Farmasonluk Hakkında Tetimme-i İzahat", *Mecmua-i Ebuzziya*, 3 Recebişerif 1329 (1911), s. 737-744.

⁶¹El-menâr 1898-1940 yılları arasında Kahire'de yayımlanmış kültürel ve siyasi bir dergidir. Bkz.: Muhammed Harb, "El-menâr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 116-118.

⁶²"İttihat Cemiyeti'nin Maksatları ve Siyaseti", *Şehrah*, 18 Haziran 1327 (1911), s. 1.

⁶³"Mesail-i Mühimme-i Hazır", *Şehrah*, 19 Haziran 1327 (1911), s. 1.

⁶⁴"İttihat ve Terakki Kongresi", *Tanin*, 29 Eylül 1327 (1911), s. 3, 4; "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 1327 Kongresi'nde Kâtib-i Umumi Tarafından Kırâat Olunan Merkez-i Umumi Raporu Hülâsasıdır", *Sırat-ı Müstakim*, 20 Teşrinievvel 1327 (1911), s. 143, 144.

⁶⁵Öldürülmeden önce Duyunu Umumiye Mühimme Müdürü olan Zeki Bey aynı zamanda *Şehrah* gazetesinde de başyazar yazmıştır. Yazılarında siyasi ve ekonomik durumu eleştirmiş, özellikle Maliye Bakanı Cavit Bey'in Türkiye Milli Bankası'na ortak olduğu yönünde kampanya hazırlamıştır. Birtakım yolsuzlukları ortaya çıkarmaya çalışması Zeki Bey'in İttihatçılar tarafından katledilme sebebi olarak değerlendirilmektedir. Bkz.: Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere ...*, s. 90-91.

⁶⁶Zeki Bey suikastı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Mustafa Güncü, "İkinci Meşrutiyet Gazetecilerinden Zeki Bey Suikastının Kamuoyunda Yankıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33, 2016, s. 61-70.

yayınlanmaktaydı. Zeki Bey'in dördüncü muhakemesinde müdde-i şahsi vekili olan Necati Bey gazete sahibi Hayreddin Bey'e masonlara yönelik yazıları kimin yazdığını sormuştur. Hayreddin Bey ise bu konudaki yazıları Zeki Bey'in değil, kendilerinin yazdığını belirtmiştir.⁶⁷ Beşinci muhakemede Zeki Bey'in Evrak Tetkik Komisyonu üyesi olan Şaban Şükrü bin Hüseyin'e öldürülmeden önce gönderdiği mektup üzerinde durulmuştur. Şaban Efendi, bu mektuptan sonra Cavid Bey ve Talat Bey'in bakanlık makamlarından çekilmesine karar verildiğini beyan etmiştir. Yine Şaban Efendi'nin ifadesine göre İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezinde de bu konular ele alınmış, Talat ve Cavid beylerin masonluk ve siyonistliğe değer verdiklerinden, Cavid Bey'in siyonistliği yaymaya çalıştığından bahsedilmiştir.⁶⁸ Muhakemeler sırasında Necati Bey şahit olarak bulunan kişiye Zeki Bey'in özellikle farmasonlar aleyhinde olup olmadığını sormuştur. Şahit de Zeki Bey'in hürriyetperver olduğunu, masonluğun aleyhinde olmadığını, sadece Şeyhülislam Kazım Efendi'nin "mason olmasının" aleyhinde olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹ Mayıs 1912'de konuşan Necati Bey, Zeki Bey'in *Şehrah* gazetesinde yazdığı makaleler nedeniyle farmasonlar tarafından katledildiği iddialarını kabul etmemiştir. Farmasonlukta insan hayatının mukaddes kabul olduğunu vurgulayan Necati Bey, *Şehrah*'ta farmasonluğa dair yazılan makalelerde Zeki Bey'in imzası olmadığını belirtmiştir. Necati Bey ayrıca farmasonluk hakkındaki makalelerin içeriğinden de bahsetmiştir. Makalelerde Müslümanlığın franmasonluğa muhtaç olmadığına, franmasonların siyasi akımlara kapıldıklarına dikkat çekilmiş ve askerlerin franmasonluğa dâhil olmaması istenmiştir. Necati Bey, bu makalelerin katli sebebi olamayacağını ifade etmiştir.⁷⁰

Ebuzziya'nın yukarıda yer verilen farmasonluk hakkındaki düşünceleri altı ay sonra değişmiştir. Zira Ebuzziya, altı ay sonra farmasonluğun Türkiye'de oynamak istediği oyunları fark etmişti. *Osmanişer Loyd* gazetesi, farmasonluğun Yahudiler tarafından kurulduğunu reddetmiş, Ebuzziya da bu görüşe katılmıştır. Ancak altı ay sonraki düşüncesinde farmason cemiyetini Yahudilerin kurmadığını kabul etmekle birlikte son beş on sene içerisinde Selanik'te açılan farmason localarının Yahudiler tarafından kurulduğunu ifade etmiştir. Üstelik bu Yahudiler İtalya uyruklu olup Siyonist emellerini ve girişimlerini yaygınlaştırma amacındaydılar. Bu düşünce değişimini sağlayan esas gelişme ise Zeki Bey'in muhakemeleri sürecinde masonlar ve İttihatçı isimlerle ilgili ortaya çıkan ifadelerdir. Ebuzziya, artık Selanik'teki farmason localarının kendi emellerini gerçekleştirmek için Yahudiler tarafından kurulduğunu ve 10 Temmuz (23 Temmuz 1908) inkılabından sonra da emellerini yaygınlaştırmak için bazı mensuplarını iktidar mevkilerine getirdiklerini düşünmeye başlamıştır. Siyonistliğin amacının ise Osmanlı toprağı olan Filistin'i koparıp orada Yahudi krallığı tesis etmek olduğunu ifade etmiştir. Farmasonluk maskesi altında gizlenen Siyonist çehrelere tahammül edilemeyeceğini vurgulayan Ebuzziya, hükûmeti de bunlara karşı teyakkuz halinde bulunması hususunda uyarmıştır.⁷¹

Farmason olduğu iddialarıyla gündemde olan Şeyhülislam Musa Kazım Efendi Kasım 1911'de bir beyanname yayınlamış, "*dîn-i İslâm'a muhâlif olup da bana isnâd olunan her bir mezheb veya mesleği kemâl-i şiddetle reddeder...(im)*"⁷² ifadelerini kullanmıştır. Aslında kamuoyunun bu beyannameden beklentisi mason olup olmadığını açıkça dile getirmesiydi. Dönemin muhalif mebuslarından Lütfi Fikri Bey, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin, en önemli konu yani mason olup olmadığı hakkında bir söz söylemediğine

⁶⁷"Zeki Bey'in Dördüncü Muhakemesi", *Tanin*, 16 Teşrinievvel 1327 (1911), s. 4, 6.

⁶⁸"Zeki Bey'in Beşinci Muhakemesi", *Tanin*, 26 Teşrinievvel 1327 (1911), s. 3,4.

⁶⁹"Zeki Bey'in Muhakemesi", *Tanin*, 13 Teşrinisani 1327 (1911), s. 3, 4.

⁷⁰"Zeki Bey'in Katledilmesi Davası", *Tanin*, 10 Mayıs 1328 (1912), s. 4.

⁷¹Ebuzziya, "İtalyan Farmason Locaları ve Siyonizm", *Mecmua-i Ebuzziya*, 25 Zilkade 1329 (1911), s. 129-133.

⁷²Şeyhülislam Musa Kazım, "Beyanname", *Tanin*, 15 Teşrinisani 1327 (1911), s. 1, 2.; Şeyhülislam Musa Kazım, "Beyanname", *Sırat-ı Müstakim*, 17 Teşrinisani 1327 (1911), s. 197, 198.; Ancak masonlara ait kaynaklarda mason olan din adamları listesinde Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin adı geçmektedir. Bkz. Celil Layikteş, "Türk Masonluğunun Özet Tarihi", s. 23.; Orhan Koloğlu, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin Resne locasında veya Meşrutiyet locasında tekris edildiğini aktarmaktadır. Bkz. Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, 2. Baskı, Eylül Yayınları, İstanbul, 2002 s. 277.

dikkat çekmiş ve kullandığı ifadenin de daha fazla dedikoduya meydan verebileceğini vurgulamıştır.⁷³ Fakat günümüzde bazı çalışmalarda bu beyanname ile Musa Kâzım Efendi'nin masonluğu reddettiği kabul edilmektedir.⁷⁴ Darülfünun hukuk şubesinden Armenak Şahob, Lütfi Fikri Bey'in Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'ye yönelik farmasonluk konusunda ifadeler kullanmasına tepki göstermiştir. Armenak Şahob, yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın dağılmasına en çok da bu tarz davranışların neden olacağını ifade etmiştir.⁷⁵ Zırhzâde Ali Rıza ise "cennet mahsulü" şeklinde anlamsız bir ifadeyle tabir olunan franmasonluk meselesini Lütfi Fikri Bey'in baş sütunda ele almasını doğru bulmamış ve eleştirmiştir.⁷⁶ Dönemin hiciv şairi Eşref'in Şeyhülislam Musa Kazım Efendi ve İttihatçılara yönelik yazdığı dörtlük de tepkilerin yansımalarından biridir:

"Avdetîler ile hükûmetimiz,
Benzedi devlet-i Yehûdaya,
Bâb-ı Fetvâyı da cıfıtlık edip,
Verdiler ilânihâye Mûsâ'ya".

Şair Eşref, bu dörtlükte hükümette Yahudi dönmelerin yer aldığını, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Yahudi devletine benzediğini, fetva makamının da masonluk iddialarıyla öne çıkan İttihatçı Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'ye verildiğini⁷⁷ eleştirel olarak anlatmak istemiştir.

1911 yılında Osmanlı basınında masonluk konusunda tartışmalar yaşanırken, aslında imparatorluk bir yandan da İtalyanların Trablusgarp saldırısıyla karşı karşıyaydı.⁷⁸ Ömer Seyfettin, *Genç Kalemler* dergisinde yayınladığı hikâye ile Trablusgarp saldırısı ve masonluk ilişkisine dikkat çekmiştir. Ömer Seyfettin'in "Türk'ün Çocuğu" isimli hikâyesinde Paris'te eğitim gören ve dokuz senedir mason olan mühendis Kenan Bey'in masonluğu sorgulaması konu edilmiştir. Kenan Bey, Selanik'teki İtalyan mason locasına mensuptu ve dünyada franmasonluktan başka bir hakikat olmayacağına inanmaktaydı. Zira masonların ve Avrupalıların insanlığa hizmet ettiğini düşünmekteydi. Düşüncelerindeki değişimin en önemli sebeplerinden biri İtalya'nın Osmanlı toprağı Trablusgarp'a saldırmasıydı. Ayrıca diğer Avrupa ülkeleri Fransa, İngiltere, Almanya, İspanya, Portekiz ve Belçika'nın Afrika'daki sömürgeleri ve zulümleri de aklına gelmişti. Avrupalıların Asya'yı paylaştığının farkına varmıştı ve bunun adına da "şark meselesi" demişlerdi. Kenan Bey, Türkiye'yi de paylaşma planları olduğunu görmüştü. Sadece insanlığın saadeti için çalıştığına inandığı franmasonlar artık görünmüyordu. İtalya başvekili ve hükümet adamlarının çoğu masondu ama insanlara zulmediyorlardı. Kenan Bey, franmasonluğun üstünlüğüne o kadar inanmış bir karakterdi ki Türklük demeye dahi cesaret edemeyecek kadar Türklük bilincinden uzaklaşmıştı. Bu zamana kadar masonluk, milliyetsizlik, beynelmilelcilik gibi yanlış ve çürük fikirlere inanmış olduğu için büyük ıstırap yaşamaktaydı.⁷⁹ Türklük ideolojisini esas alan *Genç Kalemler*⁸⁰ dergisinde yayınlanan hikâye ile masonların insanlığa hizmet kisvesi altında sömürgeler kurarak insanlara zulmettikleri gösterilmeye çalışılmıştır.

⁷³Lütfi Fikri, "Şeyhülislam Efendi'nin Beyannamesi", *Tanzimat*, 19 Teşrinisani 1327 (1911), s. 1.

⁷⁴M. Sadi Çöğenli, "Musa Kazım Efendi'ye İsnâd Edilen Masonluk iddiası ve Masonluğu Reddeden Beyannâmesi", *Erzurumlu Şeyhülislam Musa Kazım Efendi Sempozyumu (22-24 Kasım 2013 Erzurum) Tebliğ ve Müzakereler*, Ed. Ömer Kara, Erzurum 2014, s. 35-36.; Mustafa Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarikatlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 14, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 991.

⁷⁵Armenak Şahob, "Tanin Vasıtasıyla Lütfi Fikri Bey'e Açık Mektup", *Tanin*, 19 Teşrinisani 1327 (1911), s. 3.

⁷⁶Zırhzâde Ali Rıza, "Lütfi Fikri Bey Efendi'ye", *Tanin*, 23 Teşrinisani 1327 (1911), s. 4.

⁷⁷Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 295.

⁷⁸Baskın Oran, "1919-1923: Kurtuluş Yılları", *Türk Dış Politikası*, C. 1, 15. Baskı, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 151.

⁷⁹Ömer Seyfeddin, "Türk'ün Çocuğu", *Genç Kalemler*, S. 13, Kanunuevvel 1327 (1911 ya da 1912), s. 3-8.; Ömer Seyfeddin ve masonluk konusu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Rahim Tarım, "Ömer Seyfettin ve Masonluk", *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin*, ed. Bahtiyar Aslan, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Yayınları, Balıkesir, 2020.

⁸⁰Hüseyin Çelik, "Genç Kalemler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 21.

3. Birinci Dünya Savaşı Sonlarından Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Masonluk Algısı

Osmanlı Devleti 1911-1912 Trablusgarp Savaşı ile başlayan 1912-1913 Balkan Savaşları ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ile devam eden⁸¹, zorlu mücadele yıllarından geçmiştir. Bu zaman zarfında, özellikle 1913 yılından itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde mason olamayan askerî kanadın güç kazanmaya başlamasıyla masonların siyasi yönü de zayıflamaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı mağlubiyeti üzerine, önde gelen İttihatçı isimlerin yurt dışına kaçmasıyla⁸² basında masonluk konusundaki eleştirilerin “İslam karşıtlığı” ekseninde yoğunlaştığı görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı basınında masonluk lehine ve aleyhinde yayınlar görülmeye devam etmiştir. Özellikle *Sebilürreşad*⁸³ dergisi masonluk karşıtı yazılara geniş yer vermiştir. *Sebilürreşad*'da 1918 yılında gerekçeleriyle birlikte akl-ı selim sahibi bir kişinin farmason olamayacağına dair yazı dizisi yayınlanmıştır. Farmasonluğa ait esaslardan alıntılar yapılarak bunlar derginin kendi perspektifinden değerlendirilmiştir. Masonluktaki dereceler gururu okşayan oyuncaklar olarak görülmüştür. Alıntılanan mason andındaki “*Farmasonluğun hiçbir sırrını, bir işaretini, bir kelimesini, bir itikadını ifşa etmeyeceğime yemin ederim. Yeminimi bozduğum takdirde ateşte kızarmış bir demirle dudaklarımı yaksınlar, ellerimi kessinler, dilimi parçalasınlar, boynumu vursunlar, yeni bir kardeşin kabulü sırasında cesedim locada asılsın da herkes ihanetin cezasını görerek ibret olsun. Daha sonra vücudum ateşlere atılsın, yansın ve küllerimi rüzgârlar savursun*” şeklindeki ifadelerle kişinin kendi aleyhinde böyle bir yemin etmesi hayret verici bulunmuştur. *Sebilürreşad*'a göre masonluk, gerçekleştirdiği merasimlerle gerçek maksadını gizleyen bir cemiyet-i hafîye idi, ilim ve nura götürecekti mahiyeti yoktu.⁸⁴

Sebilürreşad'da bazı tarihçi ve masonların ifadeleri de aktararak masonluk hakkında birtakım çıkarımlar yapılmıştır. Fransız tarihçilerden Louis Blanc'ın *Histoire de Dix Ans* adlı eserinden ve tarihçi mason Henri Martin'den yapılan alıntılarda farmasonlar için “ihtilalci” kavramı kullanılmıştır. Henri Martin'in farmasonluğu ihtilalin fabrikası olarak gördüğü vurgulanmıştır. *Sebilürreşad*'da da bu düşünceler desteklenmiş ve farmasonluğun derin toplumsal ve siyasi bir ihtilal faaliyeti olduğu ifade edilmiştir. Hatta her ihtilalin tertipçisi ve failinin masonlar olduğu ileri sürülmüştür.⁸⁵ *Sebilürreşad*'da farmasonluk ve din ilişkisine de değinilerek, 1863 yılında toplanan farmason cemiyeti umumiyesi raporlarına atıfta bulunulmuş ve buna göre Allah'a dahi imanının kaldırıldığı ileri sürülmüştür. *Sebilürreşad*'a göre aklı başında her din sahibi insanın “akl-ı selim erbabı farmason olabilir mi?” sorusuna olumsuz cevap vereceği kesindi.⁸⁶ Dergi ayrıca farmasonluğun Müslümanlığa karşı yıkma girişimi başlattığını iddia ederek ehl-i İslam'ın buna engel olacağına inanmaktaydı.⁸⁷

⁸¹Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 46.

⁸²Azmi Özcan, “Masonluk”, s. 98.

⁸³Yapılan bazı çalışmalarda Türkiye'de komplo teorilerinin ana konularından birinin antisemitizm olduğu belirtilmiştir. Özellikle masonluğun gizemini sürekli korumuş olması ve Yahudi, dönme, Siyonist gibi kavramlarla da aynı anlamlarda kullanılması komplo teorilerinde masonluğu öne çıkarmıştır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de masonlar ya da Yahudiler meydana gelen tüm olayların sebebi olarak görülmüştür. Masonluk ve Siyonizm karşıtı söylemler *Sebilürreşad* dergisinde sık sık kullanılmış ve dergi komplo teorilerinin yer aldığı örneklerden biri olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Gülbin Ayş, Ateş, *Komplo Teorilerine Siyasal İdeoloji ve Politik Psikoloji Alanlarından Disiplinlerarası Bir Bakış: Sebilürreşad Dergisi Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2023, s. 56-59.

⁸⁴“Akl-ı Selim Sahibi Bir Adam Farmason Olabilir mi?”, *Sebilürreşad*, 5 Kanunuevvel 1334 (1918), s. 307-309.

⁸⁵“Akl-ı Selim Erbabı Farmason Olabilir mi?”, *Sebilürreşad*, 12 Kanunuevvel 1334 (1918), s. 329-331.; *Sebilürreşad*'da yer alan bu düşünceler Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bkz. Ece Karakuş, *Nationalist Conservatism And its Enemies: Communists, Jews, Donmehs And Free Masons in Büyük Doğu, Serdengeçti and Sebilürreşad*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2014. ve Hilal Demirel Sav, *Sebilürreşad Dergisinde Masonluk Algısı: Cevat Rifat Atilhan, Mehmet Raif Ogan, Eşref Edip Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, 2024.

⁸⁶“Akl-ı Selim Erbabı Farmason Olabilir mi?”, *Sebilürreşad*, 19 Kanunuevvel 1334 (1918), s. 344, 345.

⁸⁷“Akl-ı Selim Erbabı Farmason Olabilir mi?”, *Sebilürreşad*, 26 Kanunuevvel 1334 (1918), s. 357-359.

İttihat ve Terakki'nin egemen olduğu yıllarda İttihatçılara yöneltilen masonluk, dinsizlik ve millî geleneklere aykırılık iddialarının bu denli yayılmasında aslında iş başında olan kişilerin bu iddiaları yeterince dikkate almamasının da etkili olduğu düşünülmektedir. Şeyh Muhsin Fânî (Hüseyin Kâzım Kadri)⁸⁸ müstearını kullanan yazarın basımı 1917-1920 yılları arasına denk gelen *10 Temmuz İnkılabı ve Netayici* kitabında Meşrutiyet'in daha ilk günlerden itibaren dinsizlikle, ahlâka ve millî geleneklere karşı kayıtsızlıkla yorumlandığına dikkat çekmiştir. Muhsin Fânî, sahte şeriatçıların, zorbaların ve gericilerin meydanı boş buldukları için bu şekilde Meşrutiyet'e hücum edebildiklerini belirtmiştir. Zira Muhsin Fânî'ye göre iş başında olan adamların Meşrutiyet'e yöneltilen bu ifadeleri yeterince dikkate almaması kötü sanıların kuvvetlenmesine neden olmuştu. Şeyhülislamlık makamının masonlukla "suçlanmasının" sebebi de yine bu özensizlik ve kayıtsızlıktı. Muhsin Fânî, halkın Meşrutiyet'ten beklentisinin adalet olduğunu vurgulayarak hürriyet ve müsavat kavramlarının gülünç veya ağlanacak tasavvurlara yol açar hale gelmesinden yakınmıştır.⁸⁹

İttihatçıların masonlukla ilişkilerine dair iddialar Osmanlı basınında uzun yıllar yer almış olsa da, çalışmada incelenen kaynaklar arasında İttihatçılar ile masonluk arasındaki ilişkiye işaret eden iki farklı anıya tesadüf edilmiştir. Dönemin öne çıkan gazetecilerinden Yunus Nadi "ihtiyârî mahbes" olarak adlandırdığı gizlenme hayatına dair bazı anılarını 1924 yılında Cumhuriyet gazetesinde yayınlamıştır. Nadi, Beyoğlu'nda ihtiyar bir çiftin evinde kaldığını ve ev sahibi ihtiyar adamın Selanik'teki mason localarının ileri gelenlerinden olduğunu belirtmiştir. İhtiyar adam, Nadi'ye Selanik'teki mason localarının ilk İttihat ve Terakki teşkilatına nasıl sığınak olduğunu detaylı bir şekilde anlatmıştır. Nadi'nin anılarına göre ihtiyar adam sık sık "*Ah Talat, ne candan bir biraderdi*" ifadesini tekrar etmekteydi.⁹⁰ "Birader" in masonlar arasında birbirlerine hitapta kullanılan bir kavram olduğu göz önünde bulundurulduğunda İttihatçıların önde gelen isimlerinden Talat Paşa'nın mason olduğu gerçeğini pekiştiren bir ifade olduğu açıkça görülmektedir. Fakat, başka bir gazeteci olan Eşref Edib'in Talat Paşa ile ilgili işittikleri Yunus Nadi'nin anısı ile çelişmektedir. Eşref Edib, İttihat ve Terakki'nin "farmason" liderlerinin iktidarı ele geçirdiklerini ve bundan sonra anlaşmazlıkların başladığını ifade etmiştir. Eşref Edib'e göre Merkez-i Umumi müfrit farmasonlarla dolmuştu. Eşref Edib, Talat Paşa'nın masonluğun bir "Yahudi dolabı" olduğunu anladığını ve "Türkleri aldatan" Amanuel Karasso'nun yüzüne tükürdüğünü iddia etmiştir. Eşref Edib, bizzat şair Mithat Cemal'in ağzından işittiğini belirttiği olayda Mithat Cemal'in mason olmak için Talat Paşa'ya yalvardığını, fakat Talat Paşa'nın "*git o budalaya söyle, bu maskara Yahudi teşekkülü için o kadar yanıp yakılmasın*"⁹¹ karşılığını verdiğini ileri sürmüştür. Eşref Edib, ayrıca farmasonluğu İslam milletlerinin karşısında cephe alan dış kuvvet ve tehlikelerin başlıcaları arasında saymış ve farmasonluğun arkasında Yahudiliğin yer aldığını belirtmiştir.⁹²

Birinci Dünya Savaşı yıllarında basında duyulmayan ancak savaştan on yıl sonra Alman General Ludendorff'un Hristiyanlık, Yahudilik ve masonluk hakkındaki iddiaları Alman gazetelerinde yer bulmuştur. 1929 yılında Milliyet gazetesinin aktardığı haberde, Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman ordularının

⁸⁸Gerçek adı Hüseyin Kâzım Kadri olan yazar kitaplarının çoğunda "Şeyh Muhsin-i Fânî" takma adını kullanmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde öne çıkan gazetelerde yayımlanan yazıları ve idari görevleriyle dikkat çekmiştir. Bkz.: Haz. İsmail Kara, *Hüseyin Kâzım Kadri Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, s. 15-26.

⁸⁹Şeyh Muhsin Fânî, *10 Temmuz İnkılabı ve Netayici*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1336, s. 8.

⁹⁰Yunus Nadi, "İhtiyârî Mahbeste Huzur ve Azap", *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1924, s. 3.

⁹¹İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından Ziya Şakir, Talat Paşa'nın masonluğundan açıkça bahsetmektedir. Bkz. Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2011, s. 22; Tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte mason kaynaklarında Talat Paşa'nın 4 Temmuz 1903'te Makedonya-Rizorta locasında masonluk üyeliğinin yapıldığı yer almaktadır. 1 Ağustos 1909'da kurulan Türk-Osmanlı Maşrik-ı Azamî'na Üstad-ı Azam olarak seçilmiştir. Bkz. Ahmet Akkan, "İlk Büyük Üstadımız Mehmet Talat Paşa (1874-1921)", S. 81, *Mimar Sinan*, 1991, s. 11-13. Talat Paşa'nın vefatının ardından 9 Mayıs 1923 toplantı zabıtında mason locaları tarafından Talat Paşa'nın sıkıntı yaşayan ailesi için maaş tahsis edilmesi istenilmiştir. Bkz. Yavuz Selim Ağaoğlu, *Masonluk Tarihimizde 1920-1924 Dâimi Heyet-i Muazzama Zabıtları*, C. 1, İzmir Vadisi Araştırma Locası Yayınları, İstanbul, 2023, s. 456.

⁹²Eşref Edib, "Sebilürreşad'ın Ellinci Yıldönümü", *Sebilürreşad*, S. 12, Eylül 1958, s. 1-13.

Erkan-ı Harbiye reisliğinde bulunan General Ludendorf, Almanya'nın dinin Yahudilerin tahakkümü altında güçsüz kaldığını, Hristiyanlığın Yahudiliğin müttefiki olduğunu ve masonluğun da bir çeşit suni Yahudilik olduğunu belirtmiştir. Büyük muharebeyi meydana getiren üç kuvvetin Yahudilik, masonluk ve Hristiyanlık olduğunu vurgulayarak bunların Almanya'nın mağlubiyetine sebebiyet verdiğini ileri sürmüştür.⁹³ Birinci Dünya Savaşı'nın sebepleri arasında masonların da gösterilmesi masonlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 1930 yılında Cenevre'de beynelmilel masonluk kongresinde bir araya gelen masonlar, aleyhlerindeki iddialara yönelik olarak *Chicago Tribune* gazetesine bir tebliğ göndermişlerdir. Tebliğde Dünya Savaşı'nın ilanına sebep olan Saraybosna cinayetinden masonluk sorumlu tutularak masonluğun nüfuzunun kırılmaya çalışıldığı belirtilmiştir.⁹⁴ Alman General Ludendorf'un iddialarına benzer şekilde Necip Fazıl Kısakürek de Türk ordusu içerisinde masonluğun etkisinin giderek arttığını ve bu etkinin Balkan Savaşları'nın kaybedilmesinde olduğu kadar, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin tasfiyeye uğramasında da belirleyici unsurlardan biri olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁵

Din ve İttihatçılık ekseninde yoğunlaşan eleştiriler dışında Cumhuriyet'in ilk yıllarında masonluğun halk arasında nasıl algılandığına dair ilginç örnekler de tespit edilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinin 4 Ağustos 1925 tarihli sayısından itibaren "İsyan Mıntıkasında 1800 Kilometre" başlığıyla isyan bölgesini gezen bir kişinin gözlemleri ve tetkikleri yazı dizisi şeklinde aktarılmıştır. Metinde isyanın adı geçmemekle birlikte bunun Şeyh Sait isyanının gerçekleştiği bölge olduğu anlaşılmaktadır. İsyen bölgesini gezen kişi bölgede Kürt kökenli bir jandarma eri ile arkadaşlık kurmuş ve jandarma eriyle olan diyaloglarından bazı kesitler aktarmıştır. "Asi" Kürtler tarafından esir alınarak Palu'ya getirilen ve nihayetinde kurtulmayı başaran jandarma eri o bölgedeki "asi" Kürtlerin Kürt jandarma ya da Türk jandarma ayrımı yapmadan hepsini "farmason" şeklinde nitelendirdiğini belirtmiş ve farmasonların "fena adam, şeriat tanımayan adam, Müslümanları gizli yerlerde bulunca öldürüp etinden pastırma yapan" bir topluluk olarak algılandığını aktarmıştır.⁹⁶ Bu ifadeler, masonluğun yalnızca siyaset ve din ekseninde ele alınmasının ötesinde, Anadolu'nun ücra kesimlerindeki toplum tarafından nasıl algılandığı ve değerlendirildiğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. 1925 yılında *Servet-i Fünûn* dergisinde tercümesi yayınlanan Tristan Bernard'ın "Dişçi'de" adlı hikâyesinde, tanımadığı şehre gelen bir yabancı'nın dişçi arayışı konu edilmiştir. Yabancı kişi, bulunduğu sokakta dişçi adresi soracak birilerini bulmakta zorlanmaktadır. Girdiği bir eczanede ihtiyar biri dişçi önerisinde bulunuyor, yabancı'nın "dişçi iyi midir" sorusuna da "evet" diyor ancak bu cevap yabancıyı tatmin etmiyor. Şehre gelen yabancı bu yaklaşım karşısında, "Şehrin sakinleri arasında masonkâri bir çeşit itilâf geçerliydi. Eczacı yabancılara dişçi hakkında hiçbir fena söz söylemeyecek ve şüphesiz dişçi de eczacının medhinden başka bir kelime sarf etmeyecekti." şeklinde bir düşünceye varmıştır.⁹⁷ Hikâyede şehrin sakinlerinin çok açık davranmaması ve birbirleri hakkında olumsuz konuşmamaları masonluk prensipleriyle ilişkilendirilmiştir. "Masonkâri" kavramının kullanılması masonluğun gizlilik ve üyelerinin birbirine olan sadakatiyle ön plana çıktığı algısını güçlendirebilmektedir.

⁹³"Mühim Bir Hadise Ludendorf Dinini Değiştirdi!", *Milliyet*, 12 Şubat 1929, s. 2.

⁹⁴"Masonlar Muârizlarına Karşı Bir Beyanname Neşretteler", *Vakit*, 11 Eylül 1930, s. 3; Avusturya-Macaristan Velihtı'nın öldürülmesi Birinci Dünya Savaşı'nın yakın nedeni olarak görülmektedir. Ancak savaşa yol açan gelişmeler uzun bir zaman dilimine yayılmaktadır. Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan emperyalizm olgusu, Fransız İhtilâli sonrasında şekillenen yeni fikirler ile milliyetçilik ve liberalizm hareketleri, devletler arasında yeni çatışma alanlarının doğmasına neden olmuştur. Özellikle Sanayi Devrimi'yle birlikte Avrupa'da üretimin artması yeni pazar arayışlarını, biriken sermayenin yatırım alanı ihtiyacını ve fabrikaların hammadde talebini gündeme getirerek emperyalizmi hızlandırmıştır. Kısacası, iktisadî ve siyasî temellere dayanan Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerini yalnızca bir suikasta indirgemek eksik bir yaklaşım olacaktır. Bkz. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e*, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 344-346.; Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, 2. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 409, 410.

⁹⁵Haz. Suat Ak, *Necip Fazıl Kısakürek Yahudilik-Masonluk-Dönmelik/Derleme*, 2. Baskı, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 118, 119.

⁹⁶Yusuf Mazhar, "Palu'da Esir Düşen Jandarmalar", *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1925, s. 3.

⁹⁷"Dişçi'de", *Servet-i Fünûn*, mütercim: Halid Fahri, 22 Teşrinievvel 1341 (1925), s. 364.

Sonuç

Osmanlı'dan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan süreçte masonluk yalnızca Batı kökenli bir örgütlenme biçimi olarak görülmemiş, aynı zamanda Osmanlı siyasal ve toplumsal yaşamının en tartışmalı konularından biri haline gelmiştir. Birinci Meşrutiyet dönemi yayınlarında sınırlı düzeyde görülen masonluk tartışmaları İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte genişlemiş, özellikle Genç Türkler ile masonluk arasındaki ilişki basının gündeminde yer almıştır. Bu bağlamda masonluk kimi zaman ilerleme ve hürriyet fikirlerinin taşıyıcısı olarak övülmüş, kimi zaman da din karşıtı ve toplumsal düzeni tehdit eden bir oluşum olarak sert eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yükselişi ile masonluk arasında kurulan ilişki, en fazla tartışılan konulardan biri olmuştur. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sürecinde mason locaları ve Genç Türkler arasındaki bağa yapılan vurgular, masonluğun siyasî iktidar mücadelelerindeki rolü üzerine güçlü bir algı oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise masonluk tartışmaları, İttihatçılık ve din karşıtlığı ekseninden taşarak toplumun farklı kesimlerinde daha geniş anlamlar kazanmıştır. Örneğin Anadolu'nun ücra bölgelerinde masonların "şariat tanımayan" ve "tehlikeli bir topluluk" olarak tahayyül edilmesi, masonluğun halk zihnindeki algısının basındaki entelektüel tartışmalardan farklılaştığını göstermektedir.

Genç Türkler ve masonluk ilişkisi sonraki yıllarda çok sayıda tarihçi ve araştırmacı tarafından farklı açılardan incelenmiş, özellikle bu ilişkiye dair bulguların literatürde giderek arttığı gözlemlenmiştir. Mete Tunçay İttihatçıların ileri gelenleri arasında masonluğun oldukça yaygın olduğunu belirtmiştir.⁹⁸ Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden Celal Bayar da anılarında cemiyet mensuplarının çoğunun mason olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹ Bu değerlendirmelerin aksine Bernard Lewis Genç Türkler'e yöneltilen Yahudilik ve masonluk iddialarının gerçeği yansıtmadığına, bunların halk arasında yayılmış öykü ve söylenti olduğuna dikkat çekmiştir. Zira Bernard Lewis Genç Türkler hareketi içinde Yahudilerin rolünün çok az olduğunu ve 1908 devriminden sonra hiç kalmadığını belirtmiş, benzer söylentinin mason locaları için de yapıldığına değinerek Genç Türklerin localarını kılıf olarak kullandıklarını vurgulamıştır. Bu söylentilerde Genç Türkler arasında Selanikli bir Yahudi Albert Carasso ve "dönme" olan Cavid Bey'in önemli etkisi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰ Sina Akşin de İttihat ve Terakki döneminde masonluk için feodalizm, mutlakiyet, dinsel bağnazlık karşıtı; liberal, ilerici, seçkin bir örgüt tanımlaması yapmıştır. Mason örgütlenme yapısının İttihat ve Terakki'nin örgütlenme modelini etkilediğine değinen Akşin bütün İttihatçıların ya da çoğunluğunun mason olmadığını ifade etmiştir.¹⁰¹ Ancak Genç Türkler arasında mason olanların varlığının sınırlı olduğu ve 1908 sonrasında masonluğun etkisini kaybettiğini ileri süren bu görüşlerin aksine, mason yayın organlarından Tesviye dergisinde yayımlanan listede mason devlet adamları, politikacılar, askerler, bilim insanları, profesörler, şair ve yazarlar ile din adamları arasında önde gelen Genç Türklerin isimleri yer almaktadır. Nitekim 1 Ağustos 1909 tarihinde kurulan "Maşrık-ı Azam-ı Osmani"ye Büyük Üstat olarak Meclis-i Mebusan Başkanı Mehmet Talat Paşa'nın seçilmesi ve bu tarihin masonlar tarafından Millî Türk Masonluğunun kuruluş tarihi olarak kabul edilmesi¹⁰² masonluğun etkisinin giderek arttığını göstermektedir. Özellikle II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından 1909 yılı Türk masonluğunun teşkilatlanma

⁹⁸Mete Tunçay, "Sonuç Yerine", Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik, 9. Baskı, der. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 255.

⁹⁹Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, C. 2, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 67.

¹⁰⁰Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, s. 202, 203.; Ernest Edmondson Ramsour da 1908 ihtilâlinin meydana gelmesinde masonluğun rolü olduğu iddialarını kabul etmemektedir. Bkz.. Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, s.136.

¹⁰¹Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, C. 1, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1997, s. 78.

¹⁰²Sahir Talat Akev, "Doksanıncı Yıl Ve Sonrası", *Tesviye Dergisi*, S. 39, 1999, s.3.

dönemi¹⁰³ olarak öne çıkmış ve bu tarihten itibaren masonluk sürekli bir gelişim sürecine girmiştir.

Bu değerlendirmeler ışığında, özellikle İttihatçılar-masonluk-din ilişkisi bağlamında farklı yaklaşımların öne çıktığı ve tarihçiler arasında İttihatçılar ile masonluk arasındaki bağa dair önemli görüş ayrılıklarının sürdüğü görülmekle birlikte genel literatürde söz konusu ilişkinin varlığı yönünde kanaat ağırlık kazanmaktadır. Çalışmanın literatüre sunduğu en önemli katkı Osmanlı dönemine ait süreli yayınlarda masonluk tartışmalarını incelemesi ve tartışmasıdır. Literatürdeki çalışmaların büyük bölümü Cumhuriyet dönemi süreli yayınlarına odaklanmış, Osmanlı basını ise genellikle sınırlı düzeyde incelenmiştir. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı dönemi süreli yayınlarını merkeze alarak literatürdeki bir boşluğu doldurmakta ve masonluk algısının tarihsel sürekliliğini daha net bir şekilde ortaya koyarak Osmanlı basınında yürütülen tartışmaların Cumhuriyet dönemindeki söylemlerle nasıl bir devamlılık ya da farklılık ilişkisi içinde olduğunu göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi
Çıkar Çatışması
Finansal Destek

Dış bağımsız.
Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review
Conflict of Interest
Grant Support

Externally peer-reviewed.
The author has no conflict of interest to declare.
The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri
Author Details

Esra Türe (Dr. Öğr. Üyesi)
1 Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Amasya, Türkiye
 0000-0001-9875-0587 esra.ture@amasya.edu.tr

Kaynakça | References

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet
Diyojen
Genç Kalemler
Mecmua-i Ebuzziya
Milliyet
Sabah
Sebilürreşad
Servet-i Fünûn
Sırat-ı Müstakim
Şehrah
Şura-yı Ümmet
Tanin
Tanzimat
Tasvir-i Efkâr
Vakit
Volkan

¹⁰³Kemalettin Apak, *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, Türkiye Mason Derneği Yayınları, İstanbul, 1958, s. 71 - 76.

Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

- Ağaoğlu, Yavuz Selim: *Masonluk Tarihimizde 1920-1924 Dâimi Heyet-i Muazzama Zabıtları*, C. 1, İzmir Vadisi Araştırma Locası Yayınları, İstanbul, 2023.
- Akev, Sahir Talat: "Doksanıncı Yıl Ve Sonrası", *Tesviye Dergisi*, S. 39, 1999, s. 3-8.
- Akkan, Ahmet: "İlk Büyük Üstadımız Mehmet Talat Paşa (1874-1921)", S. 81, *Mimar Sinan*, 1991, s. 10-17.
- Akşin, Sina: *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.
- Akşin, Sina: *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, C. 1, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1997.
- Apak, Kemalettin: *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, Türkiye Mason Derneği Yayınları, İstanbul, 1958.
- Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.
- Armaoğlu, Fahir: *Siyasi Tarih (1789-1960)*, 2. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Ateş, Gülbün Ayş: *Komplo Teorilerine Siyasal İdeoloji ve Politik Psikoloji Alanlarından Disiplinlerarası Bir Bakış: Sebilürreşad Dergisi Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2023.
- Atilhan, Cevat Rifat: *Kendi Vesikalarına Göre Masonluk Nedir?*, 3. Baskı, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul, 1964.
- Aybars, Ergün: "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, 1994, s. 245-262.
- Ayş, Gülbün: Ateş, *Komplo Teorilerine Siyasal İdeoloji ve Politik Psikoloji Alanlarından Disiplinlerarası Bir Bakış: Sebilürreşad Dergisi Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2023.
- Bayar, Celal: *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, C. 2, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- Cumhuriyet ve Masonluk Paneli", *Tesviye Dergisi*, S. 56, Aralık 2002, s. 46-48.
- Çelik, Hüseyin: "Genç Kalemler," *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 21-23.
- Çöğenli, M. Sadi: "Musa Kazım Efendi'ye İsnâd Edilen Masonluk İddiası ve Masonluğu Reddeden Beyannâmesi", Erzurumlu Şeyhülislam Musa Kazım Efendi Sempozyumu (22-24 Kasım 2013 Erzurum) Tebliğ ve Müzakereler, ed. Ömer Kara, 33-40. Erzurum, 2014.
- Demirel Sav, Hilal: *Sebilürreşad Dergisinde Masonluk Algısı: Cevat Rifat Atilhan, Mehmet Raif Ogan, Eşref Edip Örneği* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Topkapı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2024.
- Dilek, Kaan: "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", *Akademik ORTA DOĞU*, C. 2, S. 1, 2007, s. 49-68.
- Eldem, Edhem: *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak Yazıları*, C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- Ekinci, Ekrem Buğra: *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ercan, Bahri: *Çınar Yaprakları*, Çınar Muhterem Locası, Ankara, 2003.
- Georgen, François: *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Göktepe, Gülay Acar: *Ezoterik Grupların Sıcaklığı: Masonlar Üzerine Bir İnceleme*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019.
- Güncü, Mustafa: "İkinci Meşrutiyet Gazetecilerinden Zeki Bey Suikastının Kamuoyunda Yankıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33, 2016, s. 61-70.
- Hanoğlu, M. Şükrü: *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Harb, Muhammed: "El-menâr," *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 116-118.
- Hatemi, Hüseyin: "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 198-204.
- Haz. Kara, İsmail: *Hüseyin Kâzım Kadri Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- Haz. Suat Ak, *Necip Fazıl Kısakürek Yahudilik-Masonluk-Dönme/İkbal*, 2. Baskı, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2008.
- Iacovella, Angelo: *Gönye ve Hilal İttihat - Terakki ve Masonluk*, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kara, Mustafa: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarikatlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 978-994.
- Karadeniz, Yılmaz: "II. Meşrutiyet'in Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", *bilig*, S. 47, 2008, s. 193-214 (https://bilig.yesevi.edu.tr/shw_artcl-1224.html)
- Karakuş, Ece: *Nationalist Conservatism And its Enemies: Communists, Jews, Donmehs And Free Masons in Büyük Doğu, Serdengeçti and Sebilürreşad* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Medya ve Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı, Ankara, 2014.
- Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi*, C. 8, 6. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

- Köksal, Meryem Yasemin: *Bektaşılık İlişkileri: İttihad-Terakki, Masonluk ve Baron Rudolf von Sebottendorf*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Topkapı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2023.
- K.N.: "Milliyet ve İnsanîyet", *Büyük Şark Dergisi*, S. 3, Haziran 1931, s. 1-3.
- Kuran, Ahmet Bedevi: *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- Layikteş, Celil: *Türkiye'de Masonluk Tarihi (1721-1956)*, C. 1, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1999.
- Layikteş, Celil: "Türk Masonluğunun Özet Tarihi", S. 39, *Tesviye Dergisi*, 1999, s. 14-23.
- Layikteş, Celil: "Freemasonry Universal Kent Henderson & Tony Pope Türkiye Bölümü", *Tesviye Dergisi*, S. 47, 2000, s. 21-25.
- Lewis, Bernard: *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- Mehmed Kadri Nâsîh: *Serayih*, Librairie Geuthner, Paris, 1910.
- Muhiddin, Osman: "Masonluğumuzun Ülküsüyle Cumhuriyet Hükümetimizin Umdelerinin Uygunluğu", *Büyük Şark Dergisi*, S. 12, 1933, s. 6-7.
- Musardo, Veronica: *Influences of Italian Nationalism in the Capital of Ottoman Empire: Mazzini, Garibaldi, and Masonry*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.
- Mustafa İzzet: *Tashihül-Galatât Vel-Muharrefat Fil-Esmâ Vel-Lûgat*, Matbaa-yı Ebûzzıya, Kostantiniye, 1302.
- Naudon, Paul: *Tarihte ve Günümüzde Masonluk*, 3. Baskı, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1990.
- Onar, Ayten: *Mimar Sinan Dergisi'nde Masonluk*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2024.
- Oran, Baskın: "1919-1923: Kurtuluş Yılları", *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, 15. Baskı, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 95-238.
- Öcal, Enver Emre: "Türkiye'de Masonluk ve Mason Dergiciliğinin Bir Örneği: Büyük Şark Dergisi", *Belgi*, S. 26, 2023, s. 75-106.
- Öcal, Enver Emre: "Mason Kaynaklarına Göre Cumhuriyet Döneminde Türkiye Masonlarının Yaşadığı Fesih ve Bölünme Hadiseleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 46, 2024, s. 1-42.
- Özcan, Azmi: "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 475-476.
- Özcan, Azmi: "Masonluk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 95-99.
- Özcan, Kemal: "Atatürk Döneminde Masonluk ve Masonlarla İlişkilere Dair Bazı Arşiv Belgeleri", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, 2018, s. 1274-1291.
- Ramsour, Ernest Edmondson: *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, çev. Hacasan Yüncü, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2001.
- Sander, Oral: *Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e*, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- Savran, Fatma Gül: *"Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Masonluk Öğretisinin Toplum Düzenini Algılaması"*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2016.
- Schrader, Friedrich: *İstanbul*, çev. Kerem Çalışkan, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015.
- Soysal, İlhami: *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, Der Yayınları, İstanbul, 1988.
- Şeyh Muhsin Fânî: *10 Temmuz İnkılabı ve Netayici*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1336.
- Tarım, Rahim: "Ömer Seyfettin ve Masonluk", *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin*, ed. Bahtiyar Aslan, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Yayınları, Balıkesir, 2020, s. 107-124.
- Tiryaki, Rüştü Murat: *Freemasonry in the Ottoman Lands: A Transnational History*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2022.
- Topuz, Hıfzı: *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Tunçay, Mete: "Sonuç Yerine." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, 9. Baskı, der. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 239-256.
- Tunçel, Mesut: "Masonlar ve Beşinci Sultan Murad", *Mimar Sinan Dergisi*, S. 66, 1987, s. 4-26.
- Türe, Esra: *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Mason Locaları ve Kapatılma Süreci (1923-1935)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2016.
- Türkiye Büyük Locası Localar Genel Tüzüğü*, Yemlik Basımevi, İstanbul, 1972.
- Umur, Suha: "Meşrutiyetten Önce Türkiye'de Masonluk", *Şakul Gibi*, S. 12, 1989, s. 13-16.
- Ziya Şakir: *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2011.

